

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

Professor <i>Nils-Arvid Bringéus</i> , Lund: John Granlund (1901–1982). Etnolog och kulturhistoriker	65	Jan Garnert: Kulturhistoria för släktforskare. Anmäld av <i>Mats Hellspång</i>	86
John Granlunds tryckta skrifter	70	Märta Netterstad: Så sjöng barnen förr. Anmäld av fil. kand. <i>Bengt af Klintberg</i> , Stockholm	87
Fil. kand. <i>Marianne Wahlberg</i> , Uppsala, och fil. dr <i>Sören Jansson</i> , Uppsala: Nordiska etnolog- och folkloristkongressen 1983	72	Greger Andersson: Bildning och nöje. Anmäld av fil. kand. <i>Stefan Bohman</i> , Stockholm	88
ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR		Ulrika Wolf-Knuts: Nordiska etnologiska och folkloristiska bibliografier. Anmäld av fil. kand. <i>Bo G. Nilsson</i> , Stockholm	90
Fil. kand. <i>Ulf Palménfelt</i> , Alskog: Det traditionsekologiska perspektivet	74	Carl-Herman Tillhagen: Vardagsskrock. Anmäld av fil. kand. <i>Georg Drakos</i> , Stockholm	92
Nils-Arvid Bringéus: Sydsvenska bonadsmålningar. Anmäld av fil. lic. <i>Maj Nodermann</i> , Stockholm	79	Egon Paulsson: Litteratur om Ingelstads härad. Anmäld av bibliotekarie <i>Sven G. Sjöberg</i> , Lund	93
David Vincent: Bread, Knowledge and Freedom. Anmäld av fil. kand. <i>Birgitta Frykman</i> , Göteborg	82	KORTA BOKNOTISER	
Bengt Nyström: Konsten till industrin. Anmäld av docent <i>Elisabet Stavenow-Hidemark</i> , Stockholm	84	Vilhelm Moberg: Småländskt folkliv	95
Från proletariat till arbetarklass. Anmäld av docent <i>Mats Hellspång</i> , Stockholm	85	Sigvard Cederroth: Hemma i det fattiga ...	95
		Örkelljunga Hembygdsförening 1931–1981	95

RIG · ÅRGÅNG 66 · HÄFTE 3

1983

Föreningen för svensk kulturbistoria

Ordförande: F. Riksarkivarien *Åke Kromnow*
Sckreterare: Intendenten fil. kand. *Hans Medelius*

REDAKTION:

Professor *Nils-Arvid Bringéus*
Docent *Mats Hellspång*, Rigs redaktör
Docent *Elisabet Hidemark*
Intendent *Hans Medelius*
Ansvarig utgivare: Docent Elisabet Hidemark

Redaktionens adress: Docent Mats Hellspång, Institutet för folklivsforskning, Lusthusporten 10, 115 21 Stockholm.

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, 115 21 Stockholm Telefon 08/22 41 20

Års- och prenumerationsavgift 50:—
Postgiro 193958-6

Utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

ISSN 0035-5267

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1983

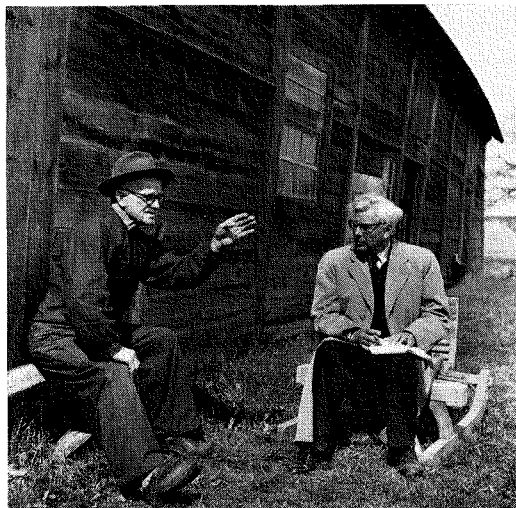
RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

JOHN GRANLUND

(1901–1982)

Etnolog och kulturhistoriker

Den finske antropologen och diplomaten Ragnar Numelin utgav för fyrtio år sedan en översikt över den antropologiska forskningens historia med titeln "Fältforskare och kammarlärde". Boktiteln pekar indirekt på två olika sätt att hämta kunskap för antropologen/etnologen, den ena lika viktig som den andra, men – tycks Numelin mena – kopplade till två skilda personlighetstyper. Den nyligen bortgångne etnologen John Granlund framstår likväl som en av de få som i en och samma person förenade både fältforskaren och den kammarlärde.

Strävsamt fältarbete kan tyckas höra ungdomen och den tidiga mannaåldern till, skrivbordsforskning och lärdom svarar bättre mot den mogna och åldrande forskaren. Den som träffade John Granlund i slutet av 1920-talet bör dock snarare ha mött en ung forskare som var bättre hemmastadd i den nordiska och den klassiska forntiden än bland levande människor i svenska byar och fiskelägen. I en halvt självbiografisk artikel i festskriften till K. Rob. V. Wikman 1966 berättar Granlund om hur han smått ovilligt begav sig ut i fält för att göra folkminnes-

uppteckningar. Det verkar som om han tyckte att fältforskningen var en onödig omväg. Han visste, menade han, svaret redan i förväg.

I festskriftsuppsatsen från 1966 skisserar John Granlund med sin knappa och koncisa stil sin fortsatta forskargång: "Som etnolog vände jag intresset från folkminnena först till en analys av på museet bevarade föremål ur formell teknisk synpunkt och därifrån till föremålets användning och funktion i den miljö, där de hörde hemma, och slutligen till en analys av dessa miljöer". "Inte som analytiker vid skrivbordet utan som fältarbetare har jag tagit intryck av amerikanska kulturantropologer" fortsätter Granlund och berättar om Ralph Lintons etnologiska funktionsschema och om Ruth Benedicts kulturmönsterteori.

Likväl förblev Granlund jämsides med sitt fältarbete en analytiker vid skrivbordet. Årstiderna gav honom en fast forskarrytm. Somrarna i fältet, vinterhalvåret vid skrivbordet, då intrycken formades i fältrapporter, smältes och göts samman med den magasinerade kunskap som stod att hämta i arkiv och bibliotek.

Finns det en kontinuitet och konsekvens i John Granlunds vetenskapliga författarskap så har naturligtvis "den historiska händelsen" — för att ännu en gång citera hans artikel (s. 272) — också haft avgörande betydelse. Det innebar att han fick sin verksamhet vid Nordiska museets etnologiska undersökning 1930 i stället för vid Västsvenska folkminnesarkivet i Göteborg, där han börjat som amanuens. Den medförde omsider att John Granlund flyttade över från museet till Institutet för folklivsforskning som professor med undervisningsskyldighet vid Stockholms universitet. Professorsut-

nämningen öppnade ett nytt verksamhetsfält, där det på ett annat sätt än på museet var nödvändigt att följa med de teoretiska strömningarna, men också att ta ansvar för skolningen av en ny generation etnologer.

John Granlund blev Sigurd Erixons efterföljare men hade också varit hans lärjunge. Erixons lilla uppsats om dragjärnet, ett timmermansredskap, i Rig 1933 blev en modell för John Granlunds doktorsarbete "Träkärl i svepteknik". Granlunds undersökning är en elementstudie utan vare sig tidigare eller senare motstycke. I våra dagar hade ett sådant arbete varit väl ägnat att förarbetas i en datamaskin. Men det utfördes för hand av John Granlund och hans hustru Ingalill, oskiljaktig arbets- och livskamrat. Variablerna var alltför många för att kunna utnyttjas totalt, men det var karakteristiskt för Granlund att intet fick lämnas oprövat. Inte ens de största materialsamlingar kunde skrämma honom. Från unga dagar var han van att ta sig igenom svårigheter. Den som var son till en garvare i en liten Västgötaby och ville gå den lärda vägen måste först och sist kunna arbeta.

Att följa John Granlund i fält — som jag själv hade förmånen att få göra under en sommar på 1940-talet — var ingen sinekur. Det innebar ett totalengagemang. Ingenting fick stå i vägen för John Granlund — inte ens de egna barnen — och det är egentligen obegripligt att hans närmaste kunde anpassa sig så väl till en tillvaro som bara var på ens villkor. Men det är en annan historia.

Fältforskningen kom i stor utsträckning att gälla arbetsliv och allra främst fiske. Granlund samarbetade tidigt med Kustaa Vilkona och det finns många lik-

heter mellan dessa båda forskare, kanske främst kombinationen av det långa historiska perspektivet med de funktionalistiskt inriktade samtidsstudierna. Efter som de fasta fiskena tidigt blev skattlagda har de avsatt ett arkivaliskt källmaterial som ger bakgrundsbelysning till alltjämt brukade fiskeplatser. Det var alltså möjligt att kombinera ett synkront och ett diakront perspektiv.

Studierna av fisket gav en inblick i en folklig organisations- och rättspraxis som fångade John Granlund. Långt innan han själv pläderade för "systematisk etnologi" hade han studerat kulturella system. I Grudbo-verket 1938 bildar uppsatsen "Bygdelag och byalag" inledning till en lång rad studier i vilka Granlund visar hur folklig rättspraxis fungerat.

År 1938 publicerade Granlund ytterligare en uppsats som kom att ange en av trenderna i hans fortsatta forskning: "Arbete och rytm i en ölandsby". Utforskningen av svenskt arbetsliv stimulerades av lagarbetet kring "Den svenska arbetarklassens historia". Men forskningen kring arbetsrytmen hade sina rötter i kalenderforskningen, där det fanns föregångare som Martin P:n Nilsson och Nils Lithberg. Granlunds bidrag skulle komma att omfatta såväl den sydsvenska veckoräkningen som de lapska kalenderstavarna (det sistnämnda arbetet tillsammans med Ingalill Granlund). Det är i båda fallen fråga om mycket avancerade studier, baserade på ett stabilt materialunderlag. Kombinationen av folkligt och lärt som präglar dessa undersökningar går igen i många av Granlunds undersökningar.

John Granlunds tid som aktiv forskare blev tillräckligt lång för att präglas av

olika forskningsideal. För honom själv låg det uppenbarligen en logisk konsekvens i att nalkas miljöanalysen efter att ha startat med kulturelementen. På samtiden verkade det snarare som ett "paradigm-skifte" för att använda ett nutida, omstritt ord. Det kom rent programmatiskt till uttryck i Granlunds lägesbeskrivning av svensk etnologi i festskriften till Sigfrid Svensson 1961 och ledde även John Granlund in i en av de få vetenskapliga debatterna under sin forskarbana. Han ödslade annars nästan ingen tid åt vare sig dagsjournalistik eller akademiska diskussioner.

Den nya forskningsinriktningen fick även metodiska konsekvenser. De komparativa studierna på makronivå – typ "Träkärl i svepteknik" – fick vika för studier på mikronivå, typ "Runnö i Kalmarsund". Runnöstudien blev mycket läst och begrundad även om den numera framstår som en hybrid mellan äldre och nyare etnologisk lokalforskning. Det blev knappast Granlund utan snarare Fredrik Barth – och senare Åke Daun – som blev vägvisare för de fortsatta etnologiska samhällsstudierna. Granlunds förtjänst var snarast att visa öppenhet för forskare med nya idéer, även om han personligen föredrog att staka vidare i sina egna spår.

Medan Granlund placerar sin kollega vid museet Albert Eskeröd som Radcliffe-Brown-lärjunge (a.a. s. 263), är det svårare att ange hans egen teoretiska position. En akademisk lärare får inte vara alltför ensidig. Fastän själv framstående redskapsforskare understryker Granlund att föremålsforskningen inte får stanna vid ergologi. Han stod öppen för funktionsstudier utan att kunna betraktas som funktionalist, han kunde vara något av hermeneutiker med rörligt sökarljus

då han med Herskovits var på jakt efter "cultural focus" i en kulturmiljö och han borde haft förutsättningar för att bli en god strukturalist. Först och sist var han likväl intresserad för kulturella processer, också då han studerade kulturella system. Man kan därför beklaga att han aldrig hann fullborda sin undersökning i Jänkisjärvi där det tack vare makrostrukturella förändringar borde vara möjligt att studera en hel kulturmiljö i förändring genom tre tidssnitt: 1940-talet, då de första fältforskningsarna gjordes, 1960-talet då Granlund återkom med Mats Hellspång som assistent, och 1980-talet.

Medan Granlund bland sina lärjungar fick stor respons för etnologiska miljöstudier blev han mera isolerad i sin rent kulturhistoriska forskning. Det kan sammanhålla med att den krävde större såväl språkliga som andra förkunskaper än den yngre generationen ägde. Men det kan också sammanhålla med att forskning av denna art mera är enmansjobb och måste ske med avkall på den kortsiktiga samhällsnytta som gjort mycken forskning – också bland etnologer – till beställningsarbete för olika myndigheter.

När John Granlund själv åtog sig ett beställningsarbete, gällde det en så omfattande uppgift som att kommentera Olaus Magnus *Historia de gentibus septentrionalibus*. Även om en och annan såg med missundsamma blickar på de särskilda arbetsmöjligheter John Granlund fick för att genomföra detta jättearbete, måste detta idag betraktas som klok forskningspolitik av Nordiska museet. Lyckligtvis fördelades inte kommenteringsarbetet på två skilda forskare, vilket hade legat nära till hands. En av poängerna med kommentaren är just att spåra skarvarna mellan Olaus Magnus' fält-

iakttagelser och lån. Granlund kunde efterhand iakttaga skillnaderna redan på stilen eller skrivsättet, men därifrån var naturligtvis steget långt både till att finna de nyttjade skriftliga källorna och till att avgöra vad Olaus Magnus själv sett i fältet.

Så här skriver Granlund själv: "Med hänsyn till de arbetsmetoder Olaus Magnus använt har det visat sig nödvändigt att punkt för punkt, mening för mening granska hans skildringar och notiser, för att vi må kunna till fullo förstå och använda dem. Vi måste söka Olaus Magnus' källor. När sådana icke stå till att upptäcka direkt, få vi bedöma var notis för sig utifrån vad vi kunna fastställa beträffande Olaus Magnus som författare" (Saga och sed 1949 s. 11). Det var detta mödosamma arbete som Granlund underkastade sig. Och med facit i hand – dvs. kommentaren – kan vi nu se hur Olaus Magnus historieverk ger "både den folkliga och den upplysta senmedeltidens bildningsstoff, det stoff, som ännu för några årtionden sedan i viss grad levde hos oss som gammal bondevisdom" (a.a. s. 16).

Kommentaren utkom i sin helhet 1951 och omfattade 705 sidor för att vara exakt. Efter drygt 30 års etnologisk forskning hade naturligtvis ett och annat varit att tillfoga, men föga att korrigera. Gottfrid Carlsson avslutade sin ingående granskning av Olaus Magnus-kommentaren i *Rijg* 1952 med följande ord: "Den innehåller en rikedom av betydelsefullt och väl sovrat kunskapsstoff, som hämtats inte blott från en lång rad av humanistiska discipliner utan också – på grund av det kommenterade arbetets art – från naturvetenskaperna. Det är en stor gåva, som docenten Granlund och

genom honom Michaelisgillet nu har överlämnat till forskningen och till den kulturhistoriskt intresserade allmänheten.”

Samma år som Olaus Magnus-komentaren var fullbordad åtog sig John Granlund att bli svensk redaktör för *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*. Det skulle ta nästan hela hans återstående tid som vital forskare i anspråk. Om kommentaren varit ett enmansverk blev lexikonet ett lagarbete i vilket praktiskt taget alla Nordens medeltidsforskare och flera därtill kom att delta. Granlunds uppgift blev inte bara att fördela arbetsuppgifterna och att kontrollera och redigera artikelmanuskripten. Jämte Kustaa Vilkuna och ytterligare några etnologer skrev han själv ett mycket stort antal artiklar.

John Granlunds första vetenskapliga skrift handlar om trollformler från Värmlands och Dalarnas bergslag (1929). Den markerar en annan intresseriktning i hans forskning, som mera glimtvis kommer till synes i hans omfattande produktion. Dessa studier kring folketro och folkdikt utgör alla exempel på levande berättartraditioner med rot i medeltid eller rentav i antiken. Vid studiet av Prokrustessägnen (1961) tillämpar Granlund en liknande analysmetod som i sina föremålsstudier och kan logiskt — om än en smula ”fyrkantigt” — få varje sägenmotiv på plats. Detsamma gäller om hans folkmedicinska studie ”Curing Knarren”.

Mest fängslande i Granlunds folkloristiska produktion är hans uppsats ”Mediet är budskapet” eller ”För tuppar röda springa de döda”, vilken han givit undertiteln ”Studier av en folkseds struktur och transformation”. Granlund visar här hur man brukat olika medier, bl. a. tuppen

för att återfinna drunknade. Tuppens roll i sammanhanget förklaras med att den utgjorde helgonattribut för en av de fjorton nödhjälparna, S:t Vitus.

I en granskning av denna studie (Saga och sed 1976) har jag visat att vissa av ”recepten” är väl förankrade i äldre tryckta svartkonstböcker, men detta minskar inte stoffets intresse. Senare forskare har visat att det var de drunknades statuslösa belägenhet som gjorde dem farliga för omvärlden och detta förklarar i sin tur varför man var så angelägen om att finna dem och låta dem komma till ro i den vigda jorden.

Också i sina sedstudier visar John Granlund genomgående på folktraditionens historiska rötter. Han kan dra slutsatserna analogiledes t. ex. genom att studera den sentida utbredningen av seden att springa barfota om våren, som anknyter till medeltida kyrkliga gränser. Men han kan också förknippa sentida folkliga bruk som ”Bärsöndagarna på Kinnekulle” eller ”Tröjemåla söndag och andra ungdomshelger” med medeltida kyrkliga fester. I dessa studier liksom i t. ex. ”Sikfesten i Kukkola” visar Granlund sin förmåga att skriva lärt och lekande på en gång.

John Granlund kunde ibland ge intryck av att vara en bister magister som inte lade fingrarna emellan då det gällde oklarheter eller luftiga spekulationer. Jag har själv fått erfara att han skilde mellan vänskap och vetenskap även om han ofta såg dem förenade hos dem som möttes i hans gästfria hus.

John Granlund var omutlig och kunde ibland själv tyckas gripa sig an alltför stora uppgifter med alltför små ekonomiska resurser. Men det mesta förde han i hamn, t. o. m. den kommenterade edi-

tionen av Peder Månssons Bondakonst som snart väntas utkomma. Analysen av de medeltida månadsbilderna hann han bara presentera skissmässigt. Men i det systematiskt samlade bildmaterialet från bibliotek och museer i hela Europa har han givit den fortsatta forskningen ett fast fundament. Det vore onekligen lyckligt om också John Granlunds egna intentioner finge prägla den vetenskapliga analysen av detta material.

John Granlund tillhörde de människor som väl förvaltade sina pund. Också utlandsresor, som främst borde ha givit honom omväxling och rekreation förvandlade han till vetenskapliga expeditioner. Det kunde gälla transhumans i de franska Alperna eller folkkulturen på Irland. Under sina sista år fick han tillsammans

med sin hustru göra ett par vallfärder till de länder vid Medelhavets kust, där den europeiska kulturens vagga stått. Han fick där omsider med egna ögon möta spåren av den kultur som han redan som ung trängt in i under sina klassiska studier. John talade gärna om dessa resor som uppenbarligen beredde honom en stor lycka innan krafterna svek och hans dag var tillända.

Huvuddelen av John Granlunds vetenskapliga produktion är redovisad i en tryckt förteckning utgiven vid 75-årsdagen den 25 oktober 1976. Pärmens prydes av ett träsnitt ur Olaus Magnus jämte ett band med texten: "Scientiam amavit". Bättre kan inte John Granlunds livsriktning och livsgärning sammanfattas.

Nils-Arvid Bringéus

John Granlunds tryckta skrifter

Tillägg till och fortsättning på förteckningen, som utgavs av Nordiska museet (Stockholm 1976) med anledning av 75-årsdagen den 25 oktober 1976, omfattande åren 1929–1976. Bibliografi utarbetad av Ingalill Granlund.

Tillägg till skrifter åren 1929–1976
1972

Rec. av Holger Rasmussen: Limfjordsfiskeriet før 1928–1968. Ethnologia Scandinavica 1972 (Lund 1972) s. 157–161.

1975

Varulv. — Kulturhistoriskt lexikon för nordisk me-

deltid 19 (Malmö 1975) sp. 558–560.

Minnesruna över *Harald Hvarfner* i NAR (Nordiskt antropologiskt råd).

Skrifter åren 1976–1983
1976

Lärt och folkligt i traditionen om väderleksmärken. — Nordisk folktro. Studier tillägnade Carl-Herman Tillhagen 17 december 1976 (Stockholm 1976) s. 85–104. Ingår även i Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok 1976.

Vidjer, Sverige och Skåne. — Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 20 (Malmö 1976) sp. 4–6.

Vin I, Sverige. — Kulturhistoriskt lexikon för nor-

- disk medeltid 20 (Malmö 1976) sp. 75–77.
- Vindmagi*. — Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 20 (Malmö 1976) sp. 98–100.
- Vägnisare*. — Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 20 (Malmö 1976) sp. 300.
- Vær og vind, Sverige*. — Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 20 (Malmö 1976) sp. 334–336.
- Ålefiskeri, Sverige*. — Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 20 (Malmö 1976) sp. 418–420.
- Øl, Sverige*. — Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 20 (Malmö 1976) sp. 694–696.
- 1977
- Fiskets rättssedvänjor. Anteckningar under forskningsresor i svenska bygder*. — Sjötúu ritgerðir, Helgaðar Jakobi Benediktssyni 20 júlí 1977 (Reykjavík 1977) s. 221–233.
- Fest och gille på Olaus Magnus tid*. — Gastronomisk kalender 1978 (Stockholm 1977) s. 23–45.
- Nyutgåva av Olaus Magnus*. — Vi i Norden 1977:4 (Solna 1977) s. 11–14.
- John Granlund berättar*. — Meddelanden från arkivet för Folkets Historia årg. 5 1977:1 s. 6–8.
- Asyl, Sverige*. Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 21 (Malmö 1977) sp. 94–95.
- Beginer*. — Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 21 (Malmö 1977) sp. 97–98.
- Bislag*. — Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 21 (Malmö 1977) sp. 121.
- Kam, Liturgisk*. — Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 21 (Malmö 1977) sp. 227.
- Óðinn*. — Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 21 (Malmö 1977) sp. 290.
- Offér, Sverige*. — Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 21 (Malmö 1977) sp. 290.
- Sjusovarelegenden, De septem dormientibus*. — Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 21 (Malmö 1977) sp. 313–314.
- [*Rec. av*] Olle Lundsjö: Fattigdomen på den svenska landsbygden under 1800-talet. 1975. — *Ethnologia Scandinavica* 1977 (Lund 1977) s. 165–167.
- [*Rec. av*] Lars Furuland: Statarlångans historia i ord och bild till 30-årsminnet av sista statarlasaset. 1975. — *Ethnologia Scandinavica* 1977 (Lund 1977) s. 167–168.
- [*Rec. av*] Sven Jerstedt: På statarnas tid. 1975. — *Ethnologia Scandinavica* 1977 (Lund 1977) s. 167–168.
- [*Rec. av*] Ivar Lo-Johansson, Mats Janson & Ingemar Liman: Statarlångan från Berga. 1975. — *Ethnologia Scandinavica* 1977 (Lund 1977) s. 167–168.
- [*Rec. av*] Kustaa Vilku: Unternehmen Lachsfang. 1975. — *Ethnologia Scandinavica* 1977 (Lund 1977) s. 189–191.
- 1978
- Inledning till Mester Adams Canikens i Bremen Beskrifning om Sverige, Danmark och Norge*. — Michaelisgillet 1978 (Uppsala 1978) s. 5–7.
- Hur fiskare blev borgare*. — Hälsingerunor 1978, s. 18–53.
- Waldemar Liungman*. — Minnesord i Svenska Dagbladet 14/11 1978.
- 1979
- De norrländska fiskelägenas strömmingsfiske i Bottenviken* (Nordiska rådet för antropologisk forsknings symposium i Haugesund om sill 12–15 maj 1974). — *Norge, Folkelivsgranskning* 22, 1979 (Oslo 1979) s. 123–135.
- Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*. — *Rig* 1979 s. 17–21.
- Peder Månsson och den senmedeltida humanismen*. — *Saga och Sed* 1978 (Uppsala 1979) s. 35–48.)
- [*Rec. av*] Anders Piltz: Medeltidens lärda värld. 1978. — *Rig* 1979 s. 143–146.
- 1980
- Fiskarkapell på den svenska östkusten*. — *Saga och sed* 1979 (Uppsala 1980) s. 69–111.
- Olle Homman*. — Minnesord i Svenska Dagbladet 10 augusti 1980.
- 1981
- Fiskarkapell på den svenska östkusten*. — *Collegium curiosorum novum. Årsbok 1979–80. Tal över blandade ämnen* (Uppsala 1981) s. 39–66.
- UNDER UTGIVNING**
- Utgåva av och kommentar till Peder Månssons Bondakunst*. — SFSS = Svenska Fornskrift-Sällskapet. Samlingar.
- REDIGERING, UTGIVNING OCH MEDARBETARSKAP**
- Svensk redaktör för Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid fram till dess avslutande 29/5 1978.

Nordiska etnolog- och folkloristkongressen 1983

Av Marianne Wahlberg och Sören Jansson

Den 23:e i raden av nordiska etnolog- och folkloristkongresser arrangerades första veckan i juni vid Fuglsøcenteret, naturskönt beläget på Jyllands östkust. Temat "Nye veje, nye horisonter, nye arbejdsmarker" tycktes intressera många, såväl åhörare som aktörer. Inte mindre än 33 inlägg presenterades under fyra intensiva kongressdagar, ett tydligt uttryck för den självrannsakan som i dag återfinns inom många akademiska discipliner.

Merparten av artiklarna samlades i ett färre antal tematiska sessioner: "Mediematiné: Video, Edb, Microfich", "Faglige positionsbestemmelser", "Analyser af kultur og livsform", "Aktuelle arbejdsmarker: Kvindekultur og kvindeforskning" samt "Aktuelle arbejdsmarker: Ny kulturhistorie".

En av kvällarna presenterades dessutom en rad kortare anföranden och diskussionsinlägg rörande en rad skilda ämnesområden.

Artiklarna som togs upp vid huvudsessionerna hade i förväg skickats ut till deltagarna. Författarna kunde därför inskränka sig till en kortfattad presentation och i stället lämna mer tid över för diskussion. Tanken bakom arrangemanget var god och väl värd att utveckla inför kommande kongresser. Tyvärr blev förberedelsestiden här alltför kort. Många deltagare fick materialet en à två veckor i

förväg, vilket är otillräckligt när det gäller att läsa mellan 15 och 20 relativt omfattande vetenskapliga artiklar.

Måhända var också detta en av orsakerna till den mycket ojämna responsen på respektive föredrag. Somliga inlägg passerade tämligen obemärkt förbi. Kanske var de ointressanta för åhörarna, men det är heller inte omöjligt att de mer eller mindre slumpmässigt hamnat i den nedre delen av artikelbunten, den man aldrig nådde fram till.

Å andra sidan rönt flera inlägg stort intresse, så stort att den ordinarie debatttiden inte räckte till. Man tvingades då uppskjuta diskussionen till den generaldebatt som avslutade varje tema. Detta fick dock till följd att aktualiteten och debattivern delvis gick förlorad.

Vi skall här nämna några av de artiklar som tilldrog sig större uppmärksamhet. Birgitte Rørbye inledde andra dagen med ett anförande utifrån hennes nyligen utgivna bok "Folkloristiske horisonter. På vej til en kritisk teori om de folkelige erfaringsverdener". Inlägget gestaltade sig delvis som en kritisk tillbakablick på folkloristisk forskning. Hon tog avstånd från den optimistiska, framstegsfixerade historiesyn som tidvis haft stort inflytande, men invände även mot senare tiders historie-materialistiska forskning såsom alltför konfliktsökande. Rørbye betonade

i stället behovet av en mer målmedveten satsning på frågor rörande den folkliga erfarenhetsvärlden, bl. a. dialektiken mellan människors livsvillkor och deras inneboende kreativitet. Folkloristiskt material är här viktigt eftersom det avslöjar strategier som människor skapar för att leva med tvång, oro och ångest.

Karl-Olov Arnstbergs artikel "Om synliggörande av kultur" handlade på sätt och vis också om synliggörandet av forskaren. Många kongressdeltagare fann det angeläget att diskutera de krav som ställdes rörande medvetenhet hos enskilda forskare, vilket blir en följd av Arnstbergs fenomenologiskt orienterade analysmetod. Utifrån detta perspektiv förändras nämligen verifikationsproblematiken till viss del, främst genom en förflyttning från materialet och resultatet till själva arbetsprocessen. Studieobjektet får också en delvis annorlunda karaktär. Det utgör inte längre välavgränsade sociala system utan snarare diffusa kategorier av människor, vars yttre begränsningar bestäms av forskaren.

Jonas Frykmans inlägg utgick från lundaprojektet "Kulturbygge och samhällsförändring i 1900-talets Sverige". Intresset riktades här mot mellankrigstidens "bildade klass", dvs. akademiker och andra med lång utbildning. Frykman visade bl. a. hur man via att studera inställningen till den egna kroppen kan belysa vad som är kontinuitet och nytänkande i den världsbild som dominerar en grupp människor i samhället.

I sin artikel "Svensk mentalitet" redogjorde Åke Daun för sina inledande försök att beskriva grundläggande karaktärsdrag som är utmärkande för svens-

kar. Tystlåtenhet, allvar, konfliktundvikande och förnuftsorientering anfördes som exempel på analytiska teman som visat sig användbara och intresseväckande. Resonemanget mötte en provkarta på reaktioner. Många fängslades av det utpräglade generaliserande perspektivet, som ännu ligger på gränsen för det tillåtna inom etnologin. Andra åter intresserade sig för de svåra metodologiska problem som detta forskningsfält medför. En åsikt som framfördes med skärpa var att dylika studier är behäftade med allvarliga moraliska frågor eftersom de kan underblåsa nationalism och främlingshat.

Kongressens anföranden och diskussioner pekade kanske inte på så många nya vägar, horisonter eller arbetsområden. Snarare utgjorde sammankomsten ett manifest för 1970-talets utveckling inom etnologi och folkloristik. Det ökande intresset för internationell filosofisk forskning och vetenskapsteori illustrerades bl. a. i Birgitte Rørbyes och Vigdis Espelands inlägg. Stråvan mot en fördjupad teoretisk medvetenhet och försök att etablera specifika etnologiska teorier och begrepp visades av Palle Christiansen och Thomas Højrup. Åke Dauns bidrag kan ses som typexempel på den kulturanalytiska trenden med sin betoning på tankemönster och beteenden, vilka studeras på "hög" empirisk abstraktionsnivå. Därmed underströks vissa förhållanden som sannolikt är av stor betydelse för ämnens framtid. Viktigast är kanske att hermeneutiskt orienterad forskning med nyckelord som förståelse, tolkning och perspektiv har fått en alltmer etablerad position i forskarsamhället.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Det traditionsekologiska perspektivet

Av Ulf Palménfelt

Tradition och miljö. Ett kulturekologiskt perspektiv. Utg. av Lauri Honko och Orvar Löfgren. Ingår i serierna Skrifter utgivna av Etnologiska sällskapet i Lund som nr 13 och NIF Publications som nr 11. Liber Läromedel. Lund 1981. 262 s., ill.

1

Den tidigaste folkdiktsforskningen var textorienterad. Bröderna Grimm, Elias Lönnroth, Julius och Kaarle Krohn hade det gemensamt, att det var folkliga texter de analyserade. Metoderna var ofta lånade från litteraturvetenskapen och forskarnas syften påverkades av de stora idéströmningarna: nationalism, evolutionism, diffusionism.

Under 1900-talet dyker andra källor till inflytande upp och främst bland dem står kanske Malinowski, socialantropologin och funktionalismen. Forskarna frågar sig inte längre enbart "vad?", utan även "varför?".

Med det nya funktionalistiska målet följer nya metodologiska grepp, än lånade från samhällsvetenskaperna, än från språkforskningen, än från psykologien. Samtidigt vidgas ramen för folkloristikens undersökningsmaterial till att omfatta även traditionsbärare och berättarsituation.

Efter 1930-talet, sedan C. W. von Sydow och Gunnar Granberg pekat ut riktningen, har Nordens folklorister följt dessa parallella utvecklingsvägar. Materialmässigt har studierna av texter i sitt levande sammanhang, texten och dess kontext, gradvis ersatt den rena textanalysen. Teoretiskt har intresset riktats alltmer mot folklorens funktion, dess förmåga att spegla sociala och kulturella värderingar.

Samlingsvolymen "Tradition och miljö" ger en fingervisning om var nordisk folkloristik och etnologi står idag.

I två teoretiska uppsatser av utgivarna och fyra fältanalyser görs ett försök att inringa det forskningsperspektiv, som på sistone börjat kallas "tra-

ditionsekologi". Enkelt uttryckt innebär detta perspektiv, att folkloristen inte får glömma bort att relatera folkloren till den miljö, där den existerar.

Den ene av bokens utgivare, Orvar Löfgren, betonar, att läsaren bakom etiketten "traditionsekologi" inte skall vänta sig att finna "en välavgränsad teoribildning eller skola utan snarare just ett perspektiv, ett sätt att se och studera traditionsformens produktion och reproduktion, anpassning och förändring i olika miljöer" (s. 235).

Bokens andre utgivare, Lauri Honko, definierar begreppet så: "Traditionsekologin är ett studium av traditionens invandring, inläring, anpassning, produktion, användning, variation, distribution, kontinuitet, utveckling och försvinnande i en viss fysisk miljö (min kurs), hos vissa traditionsbärare eller sociala grupper, samt på ett mindre eller större traditionsområde" (s. 28).

Utgångspunkten för traditionsekologin, liksom för den traditionella nordiska folkloristiken, utgörs sålunda av traditionstexten (inte t. ex. framförandet av den som hos de nya performantikerna), som skall granskas ur tio olika aspekter. Det ekologiska perspektivet sammanfattas i de ovan kursiverade orden "i en viss fysisk miljö". Strykes dessa ord ur definitionen, återstår ett forskningprogram, som vilken textorienterad traditionsforskare som helst – vare sig han är evolutionist, diffusionist, strukturalist eller funktionalist – skulle kunna begagna.

Lauri Honko börjar volymens inledande uppsats, "Traditionsekologi – en introduktion", med att repetera och referera tidigare diskussion och definitioner av begreppen "kultur" (där han själv förespråkar den traditionellt etnologiska med de materiella kulturprodukterna som en del av kulturen), "tradition" och "miljö". Vidare ger han en översikt av olika ekologiskt inriktade skolor av samhällsforskning, bland vilka han tycker sig spåra en tendens mot alltmer emicistiska synsätt (forskningen utgår från informantens egna be-

grepp och världsbild). Dessa kräver dock, menar Honko, komplettering av forskarens eticistiska termer, överblick och analys. Honko riktar också en varning mot att låta det ekologiska synsättet influeras alltför starkt av biologien.

Efter denna inledande diskurs följer uppsatsens kärna, där definitionen av traditionsekologi står att finna och där de tio analyspunkterna diskuteras.

Med *Invandring* menar traditionsekologen ett slags "omvänd diffusionism" (s. 29). Det gäller alltså inte att studera kulturelementens spridning i sig, utan att ställa frågan "varför har just detta element fått inträde i denna kultur?" (s. 29). För att lösa problemet efterlyser Honko en teori om kulturbarriärer. Ett liknande problem, det om sociala och etniska barriärer, har som bekant diskuterats inom socialantropologien av bl. a. Fredrik Barth (t. ex. i "The Role of the Entrepreneur in Social Change in Northern Norway" 1963, "On the Study of Social Change" 1967 och i "Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference" 1969).

Inläringen av den traditionella kulturen är traditionsekologiskt betraktat också en inläring av den etablerade miljöuppfattningen, sådan den kommer till uttryck i folkdikt och trosföreställningar. Denna inläring sker framför allt inom den egna kulturen och oavsett stoffets ursprung uppfattas det som tillhörigt denna.

Under rubriken *Anpassning* diskuteras fyra begrepp: miljömorfologisk, traditionsmorfologisk och funktionell anpassning samt ekotypisering/ekotyp. Denna text finns också tryckt under rubriken "Four Forms of Adaptation of Tradition" i *Studia Fennica* n:r 26 (ss. 18–31, Helsingfors 1981).

Den miljömorfologiska anpassningen är av två slag: "familiarisering", dvs. anpassning till den lokala miljön, och "lokalisering", dvs. anknytning till kända platser.

Den traditionsmorfologiska anpassningen innebär, att den nya traditionen anpassas till de kommunikativa roller, som finns inom en miljö. Dels kan nya traditioner länkas till existerande traditionsdominanter, dels sker ett utbyte av främmande eller oacceptabla traditionselement mot välbekanta eller accepterade motiv och slutligen absorberas den nya traditionen in i en bestämd genre och ges dess speciella uttrycksform.

Den funktionella anpassningen sker, till skillnad från de två nämnda, långsamt och odramatiskt, med små steg, men pågår ständigt. Om den miljö-

och traditionsmorfologiska anpassningen är en första grov tillyxning av en inlånad tradition, så representerar den funktionella den slutgiltiga finputsningen.

Den inbördes relationen mellan dessa tre anpassningsformer är sålunda klar. Däremot avstår Honko från att relatera "ekotypisering" och "ekotyp" till de övriga tre.

Utgår man från den gängse folkloristiska definitionen (Ekotyp är en "särform av en typ, t. ex. en sägen, som uppstår när denna blir accepterad inom ett traditionsområde i sådan grad, att den kommit att präglas av de närings- och kultur geografiska förhållanden, som råder där." Bengt af Klintberg: Svenska folksåger 1973, s. 53), skulle begreppet ekotypisering kunna anses täcka de tre förstnämnda anpassningsformerna och termen ekotyp skulle kunna beteckna slutprodukten, den inlånade tradition, som omformats genom de tre olika slagen av anpassning. På s. 41 antyder Honko ett sådant tankesätt, då han skriver om "syntes", "enhetlighet" och "holism".

Utgår vi i stället från den ovan nämnda rubriken "Four Forms of Adaptation of Tradition", blir det uppenbart, att Honko åtminstone där menar, att vi ska uppfatta ekotypisering som en fjärde form för anpassning.

Sedan von Sydow år 1934 introducerade ekotypbegreppet har folklorister använt det med i stort sett den i parentesens ovan angivna definitionen, även om en viss oklarhet råder beträffande gränsdragningen till det som kallas "lokal redaktion". Linda Déghs "modifikationselement" och Roger D. Abrahams "tropismer" är, såvitt jag kan se, inte avsedda att förstås som vare sig synonymer eller alternativ till ekotypbegreppet i dess gängse betydelse. Snarast används dessa termer i betydelsen "ekotypskapande mekanismer".

Däremot har antropologer och etnologer använt ekotypbegreppet i annan betydelse än den von Sydowska.

Honko väljer att ge ekotypbegreppet en avsiktligt vid tolkning, eftersom han menar, att flera användningssätt kan existera sida vid sida: "Att tvinga alla dessa och eventuella framtida inriktningar att lyda under en och samma formulering av ekotypisering och ekotyp vore ett onödigt och dödsdömt utspel av metodologisk imperialism" (s. 45).

I avsnittet om *Produktion* redogörs för viss performansriktad forskning och hävdas dess nytta i traditionsekologien.

Under *Användning* diskuteras förhållandet, att all känd folklöre icke används, och betonas skillnaden mellan traditionsförråd och brukstradition.

I avsnittet *Variation* recapituleras till en del diskussionen under "Anpassning", men här dessutom ur evolutiv/devolutiv samt synkron/diakron synvinkel.

Distribution av folklöre kan ur traditionsekologiskt perspektiv ske på tre sätt: spatialt, genremässigt och socialt.

Under *Kontinuitet och identitet* slås fast, att identitetsbevarande är en av de starkaste kontinuitetskapande faktorerna.

För att se traditionens *Utveckling* traditionsekologiskt måste man ofta söka de avgörande incitamenten inom olika sociala fält. Folkloren kan nämligen förändras, utan att själv avslöja orsaken därtill.

Slutligen konstateras, under *Försvinnande*, att även traditioners avtynande är en process, värd att studera.

Om man inte betraktar Honkos artikel som ett "traditionsekologiskt manifest", framstår den som en värdefull positionsbestämning för den nutida nordiska folkloristik, som vilar på traditionell grund, men står öppen för impulser från grannvetenskaperna. Även forskare, som väljer att belysa sitt material ur andra aspekter än de rent miljömässiga, torde ha nytta av Lauri Honkos uppsats som inspirationskälla och folkloristisk grundval.

Orvar Löfgren placerar i bokens avslutande uppsats, "Människan i landskapet – landskapet i människan", traditionsekologien närmare samhällsvetenskaperna. Löfgren vill ställa frågan så: "Vilka samhällsliga processer skapar den landskapssyn – det kulturella landskap – vi bär med oss, och hur påverkar detta kulturella landskap i sin tur vårt handlingsmönster och vårt utnyttjande av landskapet?" (s. 237).

Han menar vidare, att den gemensamma nämnaren för bokens författare (och traditionsekologien?) är, att de vill bryta ned gränserna mellan etnologi och folkloristik, att de eftersträvar att i analysen ständigt relatera tradition och kultur till samhällsstrukturen och att de uppfattar kulturen som ett dynamiskt system.

I en analys av material från hallandskusten visar Löfgren hur traditionsekologen kan begagna en tvåstegsmetod. Steg ett omfattar en "kartläggning av människans subjektiva och kulturstyrda upplevelse av den omgivande miljön, så som den visar sig i sättet att klassificera, filtrera och tolka synin-

tryck" (s. 237). Detta har dock gjorts förut och det nya, "vidgade" perspektivet ligger i steg två, som innebär "ett försök att relatera det kulturella landskapet till samhällssituation" (s. 237).

För övrigt utgör texten ett sammandrag av författarens text "Människan i naturen" (i Frykman/Löfgren: "Den kultiverade människan" 1979, ss. 45–73).

2

Två av bokens empiriska undersökningar framstår genom sin metod och sitt genomförande som helt igenom lysande. Det gäller såväl Wigdis J. Espelands "Blommor från rännstenen – en studie av muntlig tradition och livsvillkor bland hemlösa alkoholister i Bergen" som Orvar Löfgrens "De vidskepliga fångstmännen – magi, ekologi och ekonomi i svenska fiskarmiljöer". Jóan Pauli Joensens och Seppo Knuutilas analyser är också utmärkta, men mera konventionella.

Espelands och Löfgrens metod är att på Lévi-Strausskt manér isolera binära oppositioner i sitt material och relatera dessa till meddelarnas sociala och kulturella miljö.

Wigdis Espeland har samlat in folklöre bland hemlösa alkoholister i Bergen. Det gäller så vitt skilda genrer som vitsar, anekdoter, memorat, rim, sjömansvisor och andra visor, berättelser om personliga upplevelser, skvaller, orddueller och imitationer.

För att analysera dessa texters struktur och funktion har hon koncentrerat sig på maktspillet mellan kontrahenterna i dem. Ofta återger alkoholisternas folklöre motsättningar mellan dem själva och poliser, väktare och landsortsbor. Genom att dessa konflikter kan uttryckas, utlösas och lokaliseras på otaliga sätt i den muntliga traditionen, kan alkoholisterna med den kommunicera och vidmakthålla sina speciella attityder, normer och roller gentemot sig själva och det omgivande samhället. Espeland lyckas visa hur de optimalt exploaterar en för övrigt utnyttjad nisch i det moderna stadssamhället.

Metoden att kombinera strukturanalys av texter med ingående kontextredovisning, som bygger på deltagande observation i fält visar sig synnerligen effektiv. Den ligger snubblande nära socialantropologernas gängse – och beprövade – arbetssätt med den positiva skillnaden, att antropologens fältdagbok kompletteras av informanternas traditionella utsagor. Antropologerna har ju framför allt tecknat upp individuella berättelser och blott

sällan (Lévi-Strauss är ett av dessa undantag) ut-satt den kollektiva traditionen för mera djupgående analys.

I stället för opponerande aktörer har Orvar Löfgren byggt sin analys på motsatta principer. Hans material är arkivuppteckningar från den skånska och delar av den norrländska kusten. Den lokala avgränsningen är medvetet gjord, eftersom arkiv-materialet från de bägge kustbygderna är rikhaltigt både vad gäller folklore, arbetsliv och samhällsstruktur.

På olika nivåer i dessa samhällen har han funnit motsättningar som: konkurrens-samarbete, tur-otur, religion-folketro, aktiva folktrospelialister-tvivlande ignoranter, hav-land, manligt-kvinnligt, båt-hemsfär. I förhållande till hela materialet uppmärksammas också motsättningen mellan forskarens stereotyp klassificerade arkivuppteckningar och traditionsbärarnas levande tillämpning av folktron.

Dessa motsatspar återfinns även i folkloren. Författarens slutsats blir den, att i "folktrons form ges handlingsmallar, inpräntas värdesystem, kommuniceras gränser och markeras kategorier. Folktron gör det svårgripbara naturligt, skapar ordning och reda och erbjuder en tolkningsmodell som gör vardagens aktiviteter logiska och förståeliga. På detta sätt kommer folktron att vara en del av individens socialisation in i den rådande ordningen" (s. 89 f.).

Analysen är skarpsinnig, resultaten är vederhäftiga och Löfgrens ambition - att nå längre än Malinowski och hans "otillräckliga" förklaringsmodell - uppnås, enligt min mening. Dessutom är det som alltid en njutning att läsa Orvar Löfgrens välmodulerade svenska språk.

Jag vill inte kritisera Löfgren för att han, som etnolog, utgår från social struktur, arbetsorganisation och ekonomiska faktorer vid uppställandet av de binära oppositionerna och först därefter letar fram motsvarande motsatspar i det folkloristiska materialet. Som folklorist skulle jag dock önskat se detta material fullständigare redovisat. Därigenom skulle författaren också ha undgått att väcka misstanken, att han enbart valt att presentera de uppteckningar, som passar hans syften. Hade han börjat i den folkloristiska ändan med att frilägga de motsättningar, som stod att finna i hela det tillgängliga materialet, är det också möjligt, att den verklighetens stora komplexitet, som han proklamerar på snart sagt varje sida i uppsatsen, hade framstått med påtaglig tydlighet.

En liten invändning vill jag rikta mot oppositionen religion-folketro och Löfgrens påstående att för "de flesta fiskare var säkerligen tron på övernaturliga krafter ett religiöst system som klart avgränsades från den kristna världsbilden" (s. 82). Så var säkerligen förhållandet bland många präster och andra etablerade och högutbildade samhällsgrupper. För vanligt folk var troligen Gud, Djävulen och Den helige Ande lika övernaturliga, lika mäktiga och lika reella som skogsrået, näcken och tomten. Den troende trodde nog på bägge systemen, kombinerade deras skyddsriter och försökte utnyttja det ena mot det andra. Säkerligen har de två systemen vid 1800-talets mitt hunnit influeras åtskilligt av varandra och i så hög grad sammanflätats, att det säkert vore möjligt, att finna överensstämmelser i flera viktiga principer: t. ex. himmel-helvete, gott-ont, gemenskap-utanförskap, belöning-straff etc.

3

Jóan Pauli Joensen granskar i sin uppsats "Tradition och miljö i färöiskt fiske" förhållandet mellan de två titelbegreppen.

Under två och ett halvt århundrade, från början av 1600-talet till mitten av 1800-talet, sköttes all handel med Färöarna av utländska företag. Den yttre påverkan på den färöiska traditionen var under denna långa tid minimal. Här hittar vi förklaringen till att man i slutet av 1800-talet - och ännu senare - på Färöarna kan finna levande traditioner från 1500-talet, ja, till och med från medeltiden (tänk bara på kvaddansen!).

Som alla bondesamhällen var även det färöiska konservativt i sig: "Det som var bra för mina förfäder, det är bra också för mig. Det rörde sig om pietetskänsla, och man ville undvika självhävdelse på bekostnad av de tidigare generationerna" (s. 101).

Spannmålsodling har av klimatiska skäl alltid varit vansklig på Färöarna. Fisket, särskilt efter torsk, var och är den viktigaste försörjningsgrunden. Samtidigt var fiske i små roddbåtar på öppna havet synnerligen riskfyllt och vi vet att mycken färöisk folklore utgörs av varsel om olyckor till havs (se t. ex. Eyðun Andreassen: Hamferð. Varsel om ulykker på sjøen på Faerøyane. Tradisjon 7, 1977 ss. 75-89).

Det viktigaste syftet hos fiskemagin var därför att "undgå död och olycka" (s. 96) och först på andra plats kommer omsorgen om fiskelyckan. Liksom Orvar Löfgren fann bland svenska fiskare,

mätte även färingarna fångsten i relativa tal. Vad som räknades var om man fått mer eller mindre än de andra båtlagen.

På 1870-talet började färingarna fiska med större segelbåtar i stället för de små roddbåtarna. Besättningen kunde uppgå till ett tjugotal man mot tidigare blott en handfull. Man kunde ligga ute till havs i flera månader i stället för att, som förr, vända hem var kväll. I stället för att dela fångsten lika, som man tidigare gjort, fick nu var man avlöning i förhållande till sin prestation.

Hur påverkade denna förändrade miljö den supranormala traditionen kring fisket?

Avfärden före en lång resa med segelfartygen ritualiserades. Besättningen gick runt i husen och tog farväl och hela byn samlades, när skutan lade ut. Därmed försvann tron på kvinnomöte som ont möte.

Väl iland blev det tillåtet att skryta med sin fångst inför fiskare från andra båtar. Den nya betalningsprincipen gjorde, att dragkampen om den begränsade fiskelyckan stod, inte mellan olika båtar, utan mellan besättningskamraterna på samma båt. Nu uppstod föreställningar om att illvilliga personer medelst svart magi och häxeri kunde påverka kamraternas fångst.

Seppo Knuutila vill i sin uppsats "Barn i stadsmiljö – en jämförande studie av lekvanor och barntradition" belysa "växelverkan mellan tradition och miljö i stadsbarns lekvanor" (s. 198).

Den undersökta barngruppen omfattar ungefär tjugofem barn i ett hyreshus i Lahtis. Knuutila beskriver i detalj den tillgängliga lekmiljön och karterar den också ur barnens lekperspektiv, varvid en helt annan miljöuppfattning kommer till synes. Vad som för en vuxen ser ut som ett järnräcke är en vild häst eller fästpunkt för twistband. En trälåda med sand är i själva verket platsen, där spökhistorier berättas. Och vilken vuxen vet, att utrymmet mellan soptunnorna är flickornas, medan pojkarna behärskar de öppna ytorna på parkeringsplatserna?

Barngruppen innehöll i sig flera mindre grupper. Småbarnsgruppen omfattade femåringar och yngre, sex-sjuåringarna utgjorde en grupp, liksom åtta- till tolvåringarna. Tonåringarna hade redan vidgat sina perspektiv långt utanför hemmagården. Dessutom fanns, speciellt bland flickorna, tillfälliga pargrupper.

Var och en av dessa grupper, visar Knuutila, utnyttjade gårdsplanen på sitt sätt och hade sin grupp-specifika bild av en och samma yttre miljö.

Ju äldre barnen blev, desto mera sammanföll deras miljöuppfattning med de vuxnas.

4

Samlingsvolymen "Tradition och miljö" ger (genom Lauri Honko) en idésprutande, tankeväckande och diskussionsfrämjande folkloristisk forskningsexposé.

Den visar (genom Orvar Löfgren), att det etnologiska perspektivet kan vinna ytterligare en dimension genom utnyttjandet av folkloristiskt material. Däremot hittar jag inga argument, som torde kunna övertyga den internationella akademiska världen om att den har misstagit sig, när den envisas med att karaktärisera folkloristik och etnologi som två skilda discipliner. Det räcker troligen inte med att hävda, att gränserna mellan ämnena blir "alltmer konstlade" (s. 236) för att de svenska universitetens studieplan skall få internationella efterföljare.

Slutligen visar "Tradition och Miljö" (genom Jóan Pauli Joensen, Wigdis J. Espeland och Seppo Knuutila), att Nordens folkloristik håller fast vid den utstakade väg, som inledningsvis skisserades, och att denna fortfarande är användbar och ger intressanta resultat.

Jag vill gärna se "Tradition och miljö" som en motvikt till den så omskrivna nordamerikanska performansforskningen. Dess målsättning, att analysera den totala framförandesituationen, låter förvisso imponerande. Att den är omöjlig att genomföra, erkänner även performantikerna själva. Än värre är dock att, om den vore genomförbar, skulle mångfalden av redovisade data antagligen dränka varje försök att nå en vetenskapligt analyserbar abstraktionsnivå.

Visst skall vi vidga våra perspektiv till att se så stora delar av kontexten som möjligt. Men, som Lauri Honko så riktigt påpekar (s. 26), vi måste som forskare sovra vårt material och lyfta fram de miljöfaktorer, som äger förklaringskraft i varje enskilt fall.

Flera av uppsatserna i "Tradition och miljö" visar också vilken överflödande rik och värdefull källa våra traditionsarkiv utgör. Tänk om de bara innehöll samisk folklore, finländska immigrantraditioner och svenska skillingtryck från 1800-talet! Då vore vi i en situation liknande de nordamerikanska folkloristernas och då kanske vi också skulle tvingas slänga oss handlost ut i den våldliga performansen.

Nils-Arvid Bringéus: Sydsvenska bonadsmålningar. Bokförlaget Signum. Lund 1982. 286 s., c:a 260 bilder.

Det svenska bonadsmåleriet är det kanske mest särpräglade uttrycket för nordiskt skaplynne. Man finner inget liknande i något annat land i Europa och räknar det som en nationell skatt – numera bör man kanske tillägga.

Omvärderingen började komma på 1870-talet. Det sena 1800-talets olika konstströmningar som avlöste varandra inom bildkonsten hämtade först intryck från olika exotiska länder. Nyromantiken skapade ett nyvaknat intresse för medeltiden. Förgången var snart den tid då man kalkade över de ”råa” målningarna i de medeltida kyrkorna. De nationella strömningarna bidrog till att skapa en annan syn på det egna kulturarvet.

När man började insamlingen för de nystartade kulturhistoriska museerna (Nordiska museet 1873, Norsk Folkemuseum 1893) intog den folkliga konsten en central plats. Den romantiska vågen sammankopplad med nationalismen banade väg för uppskattningen av bonadsmåleriet som konst, värd att betraktas som ett estetiskt objekt. I Artur Hazelius första panoptikonliknande interiörer var dock bonaderna insatta i realistiska miljöer i den roll de då tills helt nyligen haft i de sydsvenska lanthemmen. Det skulle dröja ända till 1910, innan Nordiska museet visade detta material såsom självständiga konstprodukter i en stor utställning med 138 nummer och först ett halvsekel senare var det dags att presentera svenskt bonadsmåleri i utlandet, i Israel, England, Tyskland och USA. Sommaren 1975 sände Nordiska museet bonadsmålningar till den 15:e europeiska utställningen i Belgien, där temat för första gången ägnades folkkonst.

Efterhand som forskningen lyfter fram ett nytt material i ljuset med nya motiv och nya mästarnamn, breddas underlaget för en samlad överblick. Som de flesta väl numera vet, är det svenska bonadsmåleriet geografiskt koncentrerat till tre områden: det nordsvenska med tyngdpunkten i Hälsingland, där man finner det äldsta bevarade materialet, i mellansverige Dalarna med dess särpräglade kurbitsdekor och så den sydsvenska gruppen, som täcker de södra delarna av Västergötland, Halland och Småland med utlöpare ner i Blekinge.

Den första stora samlade forskningsinsatsen gjorde Svante Svärdström, då han på 1940-talet publicerade Dalmålningarna i ett större plansch-

verk, följt av doktorsavhandlingen med förlagorna, där han härledde motiven till främst Gustav Adolfsbibelns illustrationer och upprättade ett omsorgsfullt motivregister. Dalmålningarna blev nu snabbt ett känt och mycket älskat material och kom att framstå som det svenskaste av allt svenskt. Det är fortfarande inte ovanligt att bonader från andra delar av landet generellt kallas dalmålningar.

Så mycket mera angeläget är det då att de sydsvenska bonaderna lyfts fram till beskådande och kännedom. Materialet är enormt, numerärt överlägset allt annat måleri i landet. I Nordiska museets samlingar har vi ca 20 sydsvenska målningar på en dalmålning, vilket möjligen kan motsvara proportionerna på det samlade innehavet för hela landet.

Nils-Arvid Bringéus har nu givit sig i kast med att presentera detta överväldigande material i en samlad volym. Det har blivit en stor och vacker utgåva, slösande rikt illustrerad och fylld av kunskap, men är på intet sätt tung att läsa. Tvärtom. Författaren har anlagt en lättillgänglig ton med humorfyllda vändningar, som ger en god kontrast till de många bibelcitaten, hämtade ur en utgåva ”från tiden”. Den strama, sköna 1600-talssvenskan är inte enbart medtagen för sina stilistiska förtjänster utan pedagogiskt betingad, då den gör den moderne läsaren förtrogen med de ordvändningar som underlättar tolkningen av bonadernas textlöpor.

Lättheten är emellertid skenbar. Framställningen bygger på ett mångårigt och målmedvetet forskningsarbete med internationella förlagestudier, redovisade i en mångfald separata skrifter. Svärdströms stora upptäckt var bibelillustrationernas betydelse som förlagor och inspirationskälla. Bringéus har belyst hur grafiska blad och, under senare skede, hur kistebreven utgjort det mest betydande underlaget för de sydsvenska målarerna. Sina aspekter på bildbudskapet redovisade han i boken Bildlore 1981. Underlaget har successivt breddats. Ett systematiskt samlingsarbete har sedan lång tid bedrivits i Lund, där han byggt upp en dokumentationscentral över det sydsvenska materialet, även den ansenliga mängd som befinner sig i privat ägo. Uppsatsämnen har delats ut till etnologistuderande som fått bidra med deluppgifter om enskilda konstnärers biografiska data eller enskilda motiv, deras frekvens och geografiska utbredning. Under årens lopp har 110 konstnärer registrerats av vilka 17 med signerade arbe-

ten. Attribueringen vilar till större delen på Nils Strömboms tidigare forskning och boken är erkännansamt tillägnad denne.

Författaren är både etnolog och teolog. Inledningsvis är det främst teologen som talar: Han börjar med att citera Apostlagärningarna där aposteln Filippos frågar en etiopisk hovman som studerar skrifterna: Förstår Du vad Du läser? I våra dagar skulle aposteln med full rätt kunnat formulera frågan: Förstår Du vad Du ser? Med bristfärdiga eller obefintliga kunskaper om bibelns värld går den nutida betraktaren förlustig möjligheten att tillgodogöra sig idénnehållet i både kyrkornas kalkmålningar och bonadsmålningarnas brokiga värld. Bilden behöver tolkas och som den moderne aposteln kommer författaren oss till hjälp: "Likt Filippos vill jag därför sitta bredvid den som studerar bilderna i denna bok och försöka förklara dem."

Av de 286 sidorna används 170 till genomgång av bonadsmotiven, de gammaltestamentliga, de nytestamentliga och de profana. Det börjar med skapelsen, syndafallet och Noaks ark, Abrahams offer och Rebecka vid brunnen. Vi får se Drottningen av Saba besöka konung Salomo och Jerikos murar falla. De nytestamentliga skildringarna inleds som sig bör med de fyra evangelisterna och de vise männen, det mest frekventa av alla motiven, tätt följt av berättelsen om de visa och de fåvitska jungfruarna. Men innan författaren kommit så att säga upp i predikstolen, bedriver han upplysande verksamhet som etnolog.

Uppställningen är den vane pedagogens. I god ordning bibringas läsaren kunskaper i bonadsmålningarnas användning, om hängklädens och målningars inbördes roll och deras placering, uppsättning och nedtagning. Därefter följer ett kapitel om tillverkning och avsättning, om material och teknik, datering och signering, spridningssätt och avnämning. En särdeles intressant redogörelse för måleriets sociala roll lämnas under rubriken Missaktning och återuppskattning.

I kapitlet om förlagorna behandlas kyrkmålningar och bibelillustrationer, andaktsböcker och läroböcker, kistebrev och färglitografier samt textförlagor. Man får också en koncentrerad och snabb översikt av de nio mest betydande målarskolorna, men där saknar man en kommentar i attribueringsfrågorna. Författaren tycks utan vidare godta alla Strömboms ibland något hypotetiska sammanställningar av person och konstverk.

Hela det första avsnittet ägnar författaren åt de

sydsvenska böndernas julcykel. Till skillnad mot bruket i norra delen av landet sattes bonaderna här upp endast till julen för att tagas ned vanligen den 7 januari, kallad "farängladagen emedan änglarna som varit på besök då fara sina färde".

Bonadernas förankring till julcykeln är så stark att författaren även ifrågasätter ett välbekant och ofta citerat vittnesbörd från 1600-talet, då den franske ambassadsekreteraren Ogier reste genom "Calmare län". Året var 1634 och fransmannen gästade under vägen småländska prästgårdar, där han förvånade sig över vad han såg i de oansenliga låga husen: "Väggarna och taken strålade överallt av brokiga målningar, om än icke av flamska eller italienska smaken." Bringéus anser att dessa "brokiga målningar" omöjligt kan avse bonader, eftersom Ogier passerade trakten i november och bönderna satte upp sina bonader först till jul.

Jag kan inte riktigt se konsekvensen i detta. Det gällde ju en annan socialgrupp. Om man med bonadsmålning avser målad framställning på väv, kan sådana mycket väl ha funnits i prästgårdarna och suttit upp året om. En förutsättning är ett differentierat boende med sal, bokkammare och gäststuga, som inte blev nerrökta vid daglig matlagning. Arkivaliska belägg från prästgårdsinventarier uppåt landet (Dalarna, Hälsingland) visar ett allmänt bonadsinnehav i prästgårdarna med året-runt funktion. Om detta bruk skulle vara enbart knutet till norra Sveriges prästboställen och skilja sig från ämbetsbrödernas i Småland, skulle det förvåna. Ogiers iakttagelse kan nog haft fog för sig.

Bringéus framställning spänner över ett mycket brett register. Man får så att säga följa bonaden från födelsen till döden, från tillredningen av hemgjord färg till det sorgliga slutet då konstverket i värsta fall låg sönderklippt i skräpkammaren eller rentav koktes i asklut för att man skulle bli färgen kvitt och kunna använda väven till annat.

Stort utrymme lämnas självfallet förlagorna, där ju författaren själv utfört en så imponerande forskningsinsats. Han framhåller, och med all rätt, att man inte får överdriva de målade kyrkointeriörernas betydelse som direkta inspirationskällor. Det var just under bonadsmåleriets storhetstid på 1700-talets slut som kyrkorna vitkalkades utan och innan. En förlaga behövs man ha direkt framför sig. Betydelsen av illustrationer ur biblar och andaktsböcker är sedan länge känd och kommenterad. Bringéus har med emfas fört fram en tidigare obeaktad förlagekälla, nämligen den stora

mängd av billiga ettbladstryck, som vanligen går under benämningen kistebrev. Däremot tar Bringués inte här upp till behandling varför dessa förlagor som varit spridda över Europa ger utslag just här, och att bonadsmåleriet blivit en isolerad svensk företeelse (sporadiskt också i Norge).

Författaren är som sagt både teolog och etnolog och det gör förväntningarna stora på hans synpunkter om hur detta religiösa måleri uppkommit på svensk botten i protestantisk miljö, och för en avgränsad socialgrupp. Det kan vara skäl att erinra om att man haft två separata former för konstskapande, avsedda för två skilda kulturkretsar med helt olika bildningsnivå. Dels stilkonsten avsedd för överklassen och städernas borgare och dels folkkonsten, provinskonsten, hos allmogen. Hos överklassen i det protestantiska Sverige fanns det inte intresse för religiöst måleri, men däremot hos bönderna. (Detta i stor kontrast till det katolska Europa, där man hos överklassen har ett rikt religiöst måleri på väggarna, medan det saknas i bondehemmen, eller i varje fall tar sig mycket anspråkslösa uttryck.)

Författarens senaste fynd är en svit på 152 träsnitt ingående i Joh Amos Comenius Orbis sensualium pictus, som väl närmast kan översättas med Sinnevärldens bilder, och som legat till grund för många av de skildringar ur arbetslivet, som är så utmärkande för det sydliga måleriet och där det skiljer sig från det i övre Sverige, liksom i de långa sviterna av berättande, serieliknande framställningar, i flera rader av fält, stundom placerade ovanpå varandra. Vid motivgenomgången är det just de livliga skildringarna ur arbetslivet som är de mest givande och här de utförligast presenterade. Författaren visar oss att bonadsmåleriet kan vara en god bildkälla till etnologisk kunskap om både arbetsmetoder och redskap, handel och socialt beteende. Här behandlas yrkesgrupper som kockar och musikanter, soldater och handelsmän och allehanda hantverkare. Helt unik är skildringen av lärpojken Pälles vedermodor i en verkstad för vävskedstillverkning. Han hunsas mellan frukostsupande gesäller och kommenteras i pratbubblor till ständig handräckning tills han brister ut i klagan: "Alla skrika de Päle".

Bokens kvantitativa tyngdpunkt är emellertid tolkningen av det religiösa måleriet som ägnas 100 sidor och ungefär lika många motiv — och ändå är detta bara en del av den samlade motivskatten. Av utrymmestekniska skäl måste det bli ett urval. Och då är frågan om man skall välja bland det allra

vanligaste, som "alla" känner igen, eller om man skall plocka ur det ovanliga, som det kan tänkas är extra angeläget att ge en tolkning.

Författaren har valt både—och, men då har utrymmet blivit snålt och predikan delvis ganska tunn. När han likt aposteln vill förklara innehållet för sina åhörare sker det i stort sett endast genom att citera det aktuella bibelstället. En djupare analys av motivets historiska, juridiska eller sociala innehåll ges sällan. Inom ramen för så många motiv får det inte plats. Låt mig ta ett exempel: Den mest frekventa framställningen är den om de vise männen. Motivet är lätt att identifiera, och nära sammanbundet med det kyrkobesök som för många är årets enda. Men här lämnas ingen som helst förklaring till varför de vise männen senare kom att benämnas konungar, ingenting om relikerna i Köln, ingenting om bruket att bära krona och diadem och inte ett ord om hur och när de fått de berömda namnen Melkior, Kaspar och Balthasar som dock står målade på alla bonaderna. Det kunde ha varit intressant med det antydande till diskussionen om det himlafenomen som kan ha givit historiskt underlag till legenden om den vandrande Bethlehems-stjärnan, men framför allt hur dessa Österns vise utnyttjades av Kung Herodes i det politiska spelet att undanröja en nyfödd, möjlig medtävlare om makten.

Väljer man bland de ovanliga motiven som kräver en förklaring i sig, så är det ett gott exempel med Simson och rävarna. De flesta får antas känna till "Simsons bravader", men det grymma tricket med de brinnande rävarna, som i panik springer in och antänder fiendens gröda är mindre bekant. I gengäld går läsaren miste om de ofta skildrade styrkeproven.

Faktum är att man längtar efter att få veta något mera om något färre motiv. Och jag skulle gärna sett att man kompenserat ett snävare urval med att offra någon bildsida och bifoga ett komplett motivregister med hänvisning till bild och sida samt till det aktuella bibelstället med kapitel och vers — bibeln är ju dock en för de flesta lätt åtkomlig uppslagsbok i sig, samt med litteraturuppgift om specialstudierna inom motivforskningen. Det som här går under namnet motivregister är endast en förteckning över vad som visas i bild, utan att läsaren får riktigt klart för sig vilken del av helheten som behandlas. Det räcker dåligt med en hänvisning till Eva Londos arbete. Ett fullständigt register här i anslutning till ett så brett bildmaterial skulle ge en möjlighet till jämförelse med dal-

målningarnas ljusare motivvärld. De sydsvenska målarnas djupt religiösa skildringar av passionsdramat och blodiga golgatasccener hörde enbart samman med ett sakralt helgfirande. Dalmålningarna däremot hade inte denna begränsade funktion. De satt uppe året runt. Detta i sin tur hängde samman med timmerarkitekturen i övre Sverige, där man hade utrymme för en festsal, eller i varje fall ett i vardagslag oanvänt rum, dekorerat för fest. Dans och supande kunde inte gärna försiggå i en sorgtyngd omgivning utan "krävde" gladare motiv. Svärdröm redovisar i sin avhandling t. ex. bara en enda Korsnedtagning mot 45 framställningar av Salomos kröning.

Över huvud taget känns frånvaron av register påtaglig i ett arbete som detta. Framför allt saknar man ett konstnärsregister, med de 110 kända mästarna. I den snabba och påtvunget nerbantade redogörelsen för de nio målarskolorna vimlar det av namn och ortnamn. Även den som är beläst i ämnet får skärpa sig för att följa med och sammankoppla bildmaterialet med rätt konstnär och/eller skola. Av utrymmeskäl kan förstäeligt nog inte varje i texten nämnd konstnär bli beledsagad av en bild, utan den dyker — i bästa fall — upp längre fram. Sidhänvisning ges inte. Det finns t. ex. två Anders Bengtsson, den ene i Fagerhult, den andre i Bökeberg. När då den ene dessutom råkar benämnas Johannes i en bildtext känner man extra starkt behovet att ha dem bägge på spalt med alla tillhörande uppgifter. Därtill önskar man sig en stor och välplacerad karta — gärna på pärmens insida, och med samtliga i text omnämnda ortnamn utsatta. Läsaren behöver kunna orientera sig om var Per i Duvhult eller Sven i Härnäs hade sina verksamhetsområden. Den kvadratdecimeterstora kartan på sidan 52 är klart otillräcklig.

Nu vet var och en som försökt skriva en bok att ett förlag kan ställa villkor: Författaren får ett visst antal bilder (många) och ett visst antal sidor (få), där han måste komprimera sitt vetande, och ingenting skall helst tynga framställningen. En bok med notapparat anses osäljbar, en karta får inte ta någon plats och inte heller register. Bibliografin skall pressas samman till ställföreträdande noter. Också bildhänvisningarna försvåras här eftersom en tydlig estetik överkänslig layoutman t. o. m. ansett att paginering är fullt och strukit den på ett 50-tal sidor fastän det är gott om plats.

Förlaget Signum har tydligen som sin ambition att i den aktuella påkostade serien producera sköna och lättsålda planschverk, men man underskat-

tar nog läsekretsens önskan om maximal information och försvarar för sina förstklassiga författare att ge denna kunskap. Sydsvenska bonadsmålningar är en utomordentligt vacker bok, rolig, spännande och spänstigt skriven av en oerhört kunnig etnolog, men han har nog gått förlaget väl långt till mötes. Detta stora arbete, som kunde ha blivit en *Biblia Pauperum* för de i bildning fåkunniga blir härigenom inte det uppslagsverk som det förtjänat att bli. Och förlaget bedrar sig självt; Min fasta tro är att salsiffrorna snarast skulle öka med det "tyngande gods" som man här bemödat sig att skala av.

Maj Nodermann

David Vincent: Bread, Knowledge and Freedom. A Study of Nineteenth-Century Working Class Autobiography. Methuen. London 1981. 221 s.

Självbiografier och dagböcker är material som på senaste tiden alltmer börjat tilldra sig både etnologers och historikers uppmärksamhet som källa till kunskap om vardagsliv och tankevärldar. En brist är materialtypens sociala snedfördelning som naturligtvis blir mer markant ju längre tillbaka i tiden vi går.

Medel- och överklassbiografiernas kvantitativa dominans är odiskutabel, men David Vincents bok *Bread, Knowledge and Freedom. A Study of Nineteenth-Century Working Class Autobiography* är ett uppmuntrande bevis för att det ändå kan löna sig att söka efter arbetares efterlämnade livsberättelser. Genom biblioteks- och arkivstudier har han från brittiskt område samlat 142 arbetares självbiografier som behandlar perioden 1790–1850. Han har därigenom på ett väsentligt sätt kompletterat det material som redovisas av John Burnett i *Useful Toil: Autobiographies of Working People from the 1830s to the 1920s.* (London 1974). Det senare är delvis resultatet också av upprop i radio och press. Tillsammans arbetar de båda historikerna nu på en kommenterad bibliografi över kända arbetarmemoarer från 1800-talet.

Vincent använder sig av memoarerna för att visa hur arbetarna själva såg på sin tillvaro under den industriella revolutionen. Han behandlar två huvudaspekter — familjens och kunskapens roll — och sammankopplar materiella villkor med känslö-

liv, aspirationer och klassmedvetenhet. Bilden jämförs med annan kunskap om arbetarförhållanden och sätts i relation till förhärskande medelklassideologier.

De självbiografier som Vincent behandlar representerar naturligtvis inte ett statistiskt tvärsnitt av arbetarbefolkningen men han betonar, att författarna kommer från olika skikt och representerar inte enbart de yrkesskickliga och bäst situerade arbetarna, även om sådana också ingår i gruppen.

Den geografiska spridningen är vid men med en viss koncentration till stadsmiljö, främst då London och de nordengelska industristäderna. Skottland kan också i viss mån sägas vara överrepresenterat, sannolikt beroende på dess tidigt utbyggda skolväsen.

I ett avseende har emellertid memoarerna en uppenbar lucka. Arbetarkvinnor har sällan lämnat efter sig skriftligt material om sina liv. Av de 142 självbiografierna har bara sex kvinnliga författare. Avsaknad av självförtroende, utestängande från många av arbetarklassens organisationer och kvinnans underordnade ställning i familjen är enligt Vincent tänkbara förklaringar till tomrummet. Däremot diskuterar han inte skillnader i skrivkunighet mellan män och kvinnor eller, vilket säkert inte var utan betydelse, tidsfaktorns roll. Många forskare har konstaterat att i arbetarfamiljerna var det vanligen kvinnan som drog det tyngsta lasset med ofta både förvärsarbete utanför hemmet och ett tungt hushållsarbete. Det var också på henne som ansvaret för barnen främst vilade. Sannolikt var det ännu svårare för henne än för mannen att dra sig undan från familjelivet på det sätt som Vincent berättar, att de manliga memoarförfattarna gjorde för att få ro att läsa, tänka och skriva.

Kunskapen är viktig för de memoarskrivande arbetarna. Med sina självbiografier avsåg de att för sina efterkommande visa på dess betydelse för att förbättra både individens och klassens ställning i samhället. I det avseendet var de präglade av sin tids allmänna strävan att ge goda exempel som kunde uppmuntra till respektabilitet och förkovran. Bildningssträvandena skapade emellertid ofta konflikter på familjelivets område och de flesta verkar ha ansett att de nått sina kunskaper inte tack vare utan trots sina familjer. Samtidigt är de starkt medvetna om familjens betydelse och att de som medlemmar av en familj ökade sina möjligheter till en dräglig tillvaro. Även om den egna familjen under den tid då barnen inte kunde bidra till försörjningen ökade den ekonomiska pressen, var

det ändå främst av de närmaste man kunde vänta sig stöd i kristider.

Familjen framstod emellertid inte bara som ett hinder för kunskapsinhämtande eller en ekonomisk arbetsgemenskap. Det är uppenbart trots att många i det avseendet förbigår sitt känsloliv med tystnad, troligen på grund av att de bedömde det som ointressant för den eftervärld för vilken de skrev. Så mycket säger de ändå, att det står klart att de hoppades på och såg kärlek som grund för sina äktenskap. Däremot vänder sig många mot medelklassens stereotypa syn på hemmet som den lugna tillflyktsorten från den hårda verkligheten. Det framstår i stället med Vincents ord som den tuppfäktningsarena, där följderna av exploatering och bristen på jämställdhet utkämpades. Fattigdomen och tillvarons otruggighet satte spår också i familjelivets känslomässiga utformning.

Det framgår än tydligare, när arbetarnas inställning till döden berörs. Sorgen drabbade dem ofta i form av närståendes död. Men de knappa materiella villkoren gjorde att döden också kunde upplevas som en lättnad. Ett barns bortgång var inte bara sorg, det var också en mun mindre att mätta. Det handlar inte om okänslighet men visar på det nära sambandet mellan känslor och materiella förhållanden, som inte är något speciellt för tidsperioden i fråga utan gäller också tiden både före och efter industrialiseringens första skede.

Uppväxttiden fick sin karaktär av familjeekonomi. Barnen fick tidigt bidra till familjens försörjning. De flesta ser sin barndomstid uppdelad i två faser, där den första av lycklig omedvetenhet får ett mer eller mindre abrupt slut, då de kommer till insikt om sin underordnade placering i samhället.

Skolgången var för de flesta kortvarig, med långa avbrott och täta skolbyten. Ändå sågs inte utbildning som något oväsentligt och Vincent menar, att det är en inställning som inte enbart sammanhänger med det självbiografiska materialets karaktär. De uppväxtmiljöer som skildras kan i flera fall hänföras till de mest torftiga. Förhållningssättet till skolan var medvetet selektivt och man valde företrädesvis de möjligheter som fanns att få utbildning av lärare med förankring i arbetarklassen.

Den mer allmänt omfattade positiva inställningen till utbildning bland arbetare vid den här tiden motsägs av det som Vincent också framhåller – att det var i skolan som memoarförfattarna ofta blev medvetna om att de skilde sig från sin klass. Deras framgångar i undervisningen intar en fram-

trädande plats i berättelserna. De fick dem att känna sig avvikande på ett sätt som satte djupa spår och blev en av drivkrafterna för deras framtida bildningssökande.

Bröd, kunskap och frihet är en titel som är lånad från en av arbetarsjälvbiografierna. Den har valts av Vincent på grund av att den sammanfattar hela gruppens strävanden. I första hand kom kampen för att säkerställa tillvarons materiella sidor, men kunskap sågs som ett viktigt medel för att förbättra arbetarnas ställning i samhället och öppna vägen mot den frihet som sågs som det yttersta målet.

Avsnittet om bildningens betydelse för arbetarna är bokens mest tänkvärda. Det uppehåller sig till stor del kring frågan om för arbetarna "nyttig kunskap" och vad det innebar ur arbetar- respektive medelklassperspektiv. Med startandet av "The Society for the Diffusion of Useful Knowledge" 1826 fick bildningssträvandena ett officiellt forum. Det stupade emellertid på de klasspräglade, skilda synsätten. Ur medelklassynpunkt var nyttig kunskap den som kunde minska spänningen mellan klasserna. För arbetarna var den kunskap nyttig som ledde till frihet – frihet från de utbildades världsbild, från religion och folklig övertro.

Kunskap sågs som ett medel för arbetarklassen att nå frihet, men själva kunskapsinhämtandet gav också i sig frihet för arbetaren. Långa arbetsdagar, trångboddhet, svårighet att skaffa litteraturen gjorde att den bildningstörstande arbetaren fick använda ett stort mått av uppfinningsrikedom som resulterade i att i stort sett alla använde sig av olika strategier för att komma i besittning av kunskapen. Gemensamt var att de ställdes inför valet av umgänge med familj och vänner å ena sidan och böckerna å den andra. Genom att välja litteraturen tillskansade de sig en frihet från vardagen men avskars samtidigt från sin egen miljö och bröt med sin kultur på ett sätt som också kunde skapa saknad och förvirring.

Ändå, när de ser tillbaka på sina liv gör de det i relation till sin klass. De var och förblev arbetare. De förenas också av en insikt om nödvändigheten av ett historiskt perspektiv för att människor ska förstå sig själva och kunna förändra tillvaron. Däri låg drivkraften till att de ville lämna sina liv till eftervärlden. När de blickar tillbaka, finner de att arbetarnas möjligheter att påverka sin situation har ökat. Ett tecken är att de själva nu är i stånd att skriftligen berätta om sina liv och att de fått en självkänsla som lett dem till insikt om att kunskapen om deras strävanden är värd att bevara.

Vincents bok är tankeväckande för de inblickar den ger i hur ett relativt stort antal arbetare uppfattade sig i relation till den egna familjen, klassen och samhället under en tidig fas av industrialiseringen. Den stimulerar också nyfikenheten på vad ett systematiskt sökande efter arbetares självbiografier skulle ge till resultat här i landet.

Birgitta Frykman

Bengt Nyström: Konsten till industrin.

Alf Wallander och Gunnar Wennerberg som konstindustriella formgivare. Bokförlaget Signum. Lund 1982. 117 s., ill.

Bengt Nyström disputerade 1971 på en stor och väldokumenterad avhandling med samma titel som föreliggande arbete. Nu har han gjort en genomgripande bearbetning och avsevärd förkortning för bokförlaget Signum i Lund. Det är en vacker bok med lättläst initerad text och stora bilder och den vänder sig till läsare som inte nödvändigt behöver vara fackmän.

Det är ett intressant grepp att lyfta fram två konstnärer, Alf Wallander och Gunnar Wennerberg, precis samtida, båda mycket betydande inom jugendstilens konsthantverk, men med helt olika temperament. De gemensamma förutsättningarna behandlas först, därpå behandlas de var och en för sig inom varje område – keramik, glas och textil. Det ger en känsla av samtidighet; likheter och olikheter belyses väl. Dessutom behandlas Wallanders möbler och hans arbete vid firman Svensk Konstslöjdställning S. Giöbel i särskilda avsnitt. Dispositionen är alltigenom klar och med hjälp av innehållsförteckningen hittar man genast. Nyström framhåller Wallander som den mer temperamentsfulla socialt engagerade konstnären, Wennerberg som mer inåtvänd lyriker, upp vuxen bland adeln, dit han hörde genom sin mor, och i hovkretsar där hans far, skalden med samma namn, var verksam.

Doktorsavhandlingen var kanske tre eller fyra gånger så omfattande. I den presenterades en inventering av allt konsthantverk av någon betydelse som gått att finna av de två konstnärerna. I avhandlingen togs bokband av både Wallander och Wennerberg upp; i den nya boken behandlas de mycket summariskt. Armatur och tennföremål av Wallander genomgicks, men har nu utgått på grund av utrymmebrist i den nya. Att från ett gediget väldokumenterat arbete där en rad nya

upptäckter presenterats, gå ner i format och göra en lättläst och populär bok är inte lätt. Bengt Nyström har lyckats med den trollkonsten. Framställningen har vunnit i koncentration och kvar finns översikten, tidsbilden och karaktéristiken av de två konstnärstämperamenten. Begränsningen av antalet bilder har emellertid lett till att ganska många bilder som visar viktiga och ofta omnämnda arbeten har varit publicerade tidigare.

Boken utges som nr 2 i en serie Böcker om konst av bokförlaget Signum. Det är en vacker bok i utsökt linneband och med läckert försättspapper med mönster av Wennerberg. Typografin är lättläst, sättytorna och layouten ger möjlighet till många olika bildformat och till teckningar i marginalen. Ett visst koketteri visas i de stora anfangerna, särskilt tydligt i bildtexterna. Att beklaga är att många av färgbilderna, som är vackert komponerade, blivit röd- eller blåstickiga i trycket.

Nothänvisningar finns inte och behövs inte heller i en populär bok som denna. Insmugna i texten finns hänvisningar som kan ge läsaren möjlighet att gå tillbaka till källorna. Men det är ett oskick — och här vänder jag mig till förlaget — att inte ha någon litteraturförteckning. Den behöver inte vara fullständig men den skall innehålla viktigare tidsskrifter, källskrifter och moderna bearbetningar. Det kan låta som jag talar i egen sak, men min anmärkning är avsedd för kommande volymer i serien. Om förlaget fortsätter att ge ut konstböcker utan litteraturförteckning riskerar böckerna att bli alltför lättviktiga.

Till slut några rättelser. Wallanders möbler bär ingen synlig påverkan vare sig av engelsmannen Voysey eller österrikaren Olbrich. Voyseys möbler är lugna, konstruktivt tydliga med klar skillnad mellan bärande och buret; deras form är påverkad av engelska lantliga möbler. Olbrich är mondän, möblernas linjer är spända, möblerna innesluts i ett formsystem, långt konsekventare än Wallanders. Wallanders möbler är svåra att karakterisera, han famlar och lånar. Ibland visar han något som verkar egenart, t. ex. i den röda matsalsmöbel, som Nyström upptäckt, men han sneglar, som författaren säger, ibland mot dekadent franskt, ibland mot stabilt konstruktiva former från den finländska Irisfabriken.

Författaren nämner att Morristapeter använts i två fall i svenska interiörer. Det är fel. I ”det gröna rummet”, utställt på Arbetarinstitutet, är det en blommig tapet av engelsk typ. Där hade ett handtryck från Morris varit för dyrt. I E. G. Folckers

hem är tapeten i Mackmurdo's stil, men experter på Victoria & Albert Museum som jag tillfrågat tidigare, har inte kunnat attribuera den annat än till engelsk avantgardism omkring 1890.

Detta väger dock lätt jämfört med all annan information som så lättsamt och sakkunnigt kommer läsaren till del.

Elisabet Stavenow-Hidemark

Från proletariat till arbetarklass. Sågverksarbetarminnen från Gävleborg. Med inledande kommentar av *David Gaunt*. Läns museet i Gävleborgs län. Gävle 1981. 87 s., ill.

Under de senaste två decennierna har några av våra läns museer sökt institutionalisera kontakterna med universiteten genom att inrätta forskningsråd eller forskningsgrupper med företrädare för skilda universitetsämnen, inte enbart de kulturhistoriska. Dalarnas Museum var först ute i slutet av 1960-talet. Gävle Museum har särskilt odlat kontakterna med uppsalaforskare inriktade på ekonomisk historia och industrihistoria, naturligt med tanke på behovet av kulturhistoriska insatser i länets många bruks- och industrisamhällen.

Inom denna forskargrupp har ovanstående skrift tillkommit. Den innehåller 15 sågverksarbetares minnen, nedtecknade 1947 för den insamling som då inleddes av Nordiska museet i samarbete med Svenska Sågverksarbetareförbundet. Fyra av berättelserna är förut publicerade i Sågverksminnen (Svenskt liv och arbete nr 2, Nordiska museet 1948). En jämförelse mellan utgåvorna visar vissa skillnader i redigeringen. De nu utgivna minnena är uppenbarligen oretuscherade, mer äkta och personliga i språket än i Sågverksminnen, men samtidigt något knaggligare att läsa. Det framgår inte om de här publicerade 15 minnesberättelserna är samtliga som finns från Gävleborgs län i Nordiska museets arkiv. Man påminns dock av denna bok om vilka mängder av otryckta arbetarminnen som samlats där sedan 1940-talet. Deras värde har inte heller minskats med tiden, tvärtom. De här publicerade berättelserna behandlar en tid som ingen nu levande människa längre kan minnas.

Intressanta uppgifter lämnas i var och varannan beskrivning. T. ex. att säsongvandrande sågverksarbetare från Värmland bosatte sig i fiskegårdarna i Söderhamn under sommarhalvåret, medan sta-

dens fiskare höll sig ute på skären. Eller att nattskiftets arbetare på en såg i en bondby begav sig ut på nattfrieri. Man slås av att den omänskligt långa arbetsdagens arbetstakt och innehåll ofta var omväxlande och uthärdlig.

Det är slående att det är en viss typ av arbetare som dominerar bland berättarna. Det är de organiserade medvetna arbetarna, folkrorelsernas ryggrad, i varje fall arbetarrörelsens och nykterhetsrörelsens. Det påverkar knappast riktigheten i sakschildringarna. Men attityder och värderingar är långt ifrån representativa för alla arbetare.

I en utomordentlig inledning, fyllig och originell, behandlar historikern David Gaunt förhållandet mellan organiserade och oorganiserade arbetare. För fackföreningsrörelsens pionjärer vid sekelskiftet gällde det att reformera en traditionell livsstil bland arbetare. Man hyllade närmast puritanska ideal och bekämpade bl. a. kortspel, fylleri, maskning och smitning från arbetet. Kvinnosynen var dock traditionell även bland de organiserade. Ja, den kan nästan kallas kvinnofiendlig. 1906 röstade avdelningen i Bomhus med 63 röster mot 0 mot att stödja den kvinnliga rösträtten. Man försökte få kvinnoarbete förbjudet på sågarna, oftast med motiveringen att kvinnor lätt kunde skadas. Kvinnornas långa kjolar var ett riskmoment i arbetet. Men det är inte säkert att den djupaste motiveringen var humanitär. Kvinnor var ett potentiellt hot i kampen om arbete.

Gaunt bygger sin inledning till viss del på minnena men främst på fackföreningarnas efterlämnade papper. Ett syfte med framställningen är att för lokalhistoriker och deltagare i studiecirklar demonstrera vad man kan få fram för slags fakta om arbetarklassen ur lokala arkiv. David Gaunt tar upp sociala, politiska och kulturella sidor av föreningslivet till granskning. Hans personliga och uppslagsrika framställning i kombination med minnena gör boken läsvärd för alla med intresse för sekelskiftets arbetarkultur.

Mats Hellspång

Jan Garnert: Kulturhistoria för släktforskare. Vägledning till arkiv och litteratur, museer och hembygdsgrändar. ICA bokförlag, Västerås 1982. 208 s., ill.

Genealogiska efterforskningar i den egna släkten är för många människor en väg till ökat historiskt

och kulturhistoriskt intresse – eller skulle kunna vara det. Till handboks litteraturen för den stadigt växande skaran av släktforskare sällar sig nu denna bok. Den har som tilltalande målsättning att vidga de genealogiskt intresserades perspektiv från anor och stamträd till sociala sammanhang och kulturella miljöer i olika epoker och geografiska områden. Avsikten med boken är att släktforskaren skall få hjälp med att skapa sig en föreställning om under vilka villkor hans förfäder levde genom att konsultera allehanda kulturhistoriska källor, i en bredare mening än den gängse inom genealogisk forskning.

Det ligger nära till hands att jämföra Garnerts bok med Börje Furtenbachs Släktforskning för alla från 1971. En skillnad är det nyss nämnda bredare perspektivet hos Garnert. Furtenbach utreder energiskt t.ex. metoderna att räkna anor, det svenska namnskicket, läsningen av gamla handstilar och åtskilliga andra akuta problem för släktforskaren. Hans framställningssätt är livligt och personligt. Garnerts skrivsätt är striktare, vilket inte hindrar honom att skriva medryckande och välbalanserat. Bildmaterialet är betydligt mer varierat och upplysande hos Garnert än hos Furtenbach. I Garnerts framställning förlorar man ofta släktforskningsperspektivet ur sikte. Det har möjligen nackdelar för den inbitne genealogen. Men det har samtidigt den fördelen, att Jan Garnerts bok lämpligen kan tjäna som lättillgänglig översikt för den som vill orientera sig om vad olika arkiv har att bjuda när det gäller etnologiskt material.

Första hälften av Jan Garnerts arbete innehåller en presentation av det arkivaliska material, som är användbart för den som vill skaffa sig kunskap om levnadsförhållanden i äldre tid i en viss bygd. Här ges goda översikter av t.ex. provinsialläkarnas rapporter, sockenstämmoprotokollen, det lokala kartmaterialet, bouppteckningar och brandförsäkringar. Författaren ger talrika exempel på vad olika forskare, huvudsakligen etnologer, har fått fram genom att utnyttja dessa arkivalier. Någon gång kan man tycka att fokuseringen på etnologiska arbeten drivits väl långt. När det t.ex. gäller översikten av västkustfisket i litteraturen borde nog kulturgeografen Lennart Daléns historiskt inriktade avhandling Den bohuslänska fiskelägesbygden ha blivit omnämnd.

Den andra hälften av boken ägnas åt en exemplifiering av hur man kan lägga upp sina studier i stora drag samt åt en översikt av vad museer och folklivsarkiv har att erbjuda. Här tenderar kanske

framställningen att bli väl allmän. De valda presentationerna av museer och hembygdsgräddar kunde enligt min mening gärna ha bantats för en ännu fylligare diskussion av det arkivaliska materialet.

Sammantaget är det dock inte något tvivel om att Jan Garnert skrivit en mycket användbar bok. Den introducerar på ett kunnigt sätt de kulturhistoriska intresserna i de viktigare arkivaliska samlingarna och kommer säkert att hos många läsare väcka en aptit på arkivforskning.

Mats Hellspong

Märta Netterstad: Så sjöng barnen förr.

Textmaterialet i de svenska skolsångböckerna 1842–1972. Summary in English. Diss. Skrifter utgivna av Svenskt visarkiv 8. Rabén & Sjögren, Sthlm 1982. 302 s., ill.

Få böcker i vårt land har nått ut till flera människor än de klassiska skolsångböckerna. "Sjung, svenska folk!", den lilla boken med sin högresta fura på omslaget, beräknas ha tryckts i ungefär en miljon exemplar sedan den först kom ut 1906. Den största succén av dem alla, "Nu ska vi sjunga" från 1943, har gått ut i över två miljoner exemplar. För många är det här böcker till vilka starka barnomsupplevelser knyter sig. Nu finns de för första gången behandlade i en doktorsavhandling, Märta Netterstads "Så sjöng barnen förr".

Titeln är något missvisande. Författarinnan redogör nämligen inte för vad som verkligen sjöngs i skolorna, hennes undersökning avser enbart textmaterialet i sångböckerna. "Att belägga vilka sånger eller sångböcker som lärarna i praktiken spritt genom sin undervisning har inte visat sig utförbart", skriver hon. I och för sig är det ingen olöslig uppgift. Ett sådant perspektiv hade bl. a. kunnat belysa psalmsångens betydelse i förhållande till den övriga sångrepertoaren. Men det är ett ämne för en annan avhandling.

Undersökningen täcker tiden från 1842, då allmän folkundervisning lagstadgades i Sverige, till 1972. För att inte drunkna i sångmaterialet har författarinnan arbetat med ett slumpmässigt urval texter, som hon har delat in i ett antal kategorier. De viktigaste av dessa presenteras i det första kapitlet, som är avhandlingens längsta. Därefter redogör hon för skolsångböckernas källor och grans-

kar bidragen från kända skönlitterära författare. Slutligen lämnas en sångbokshistorik. Särskilt den sistnämnda är intressant och ger ny kunskap – en kunskap som man gärna hade velat ha, när man konfronteras med alla de främmande boktitlarna i inledningskapitlet. Den borde ha fått komma först.

Kapitlet om sångkategorierna är det som har väckt mina allvarligaste invändningar. Författarinnan har lagt ned ett jättearbete på att redovisa trender i materialet med hjälp av tabeller och diagram. Dessa är emellertid av begränsat värde, eftersom de olika kategorierna är otillfredsställande definierade. Kategorin "folkvisa" t. ex. tar bara upp vissa grupper av folkvisor, medan andra har hamnat under rubriker som "Barnvisor", "Sångekar och dansvisor", "Julvisor och jullekar" och "Vaggvisor". Det framgår således inte i hur hög grad en nyare sångbok som "Våra visor" av Härén–Helsing–Brodin lägger fram ett tidigare obeaktat folkligt vismaterial, både svenskt och utländskt.

Inte heller har Märta Netterstad varit lyckosam i sitt val av textexempel. Flera av de texter hon drar fram är sådana, att man måste fråga sig om de någonsin har sjungits av barn. De högfrekventa, gång på gång omtryckta sångerna borde ha fått ett betydligt större utrymme i textanalysen.

Den vanligaste sångkategorien visar sig vara "Natur- och årstidssånger". Författarinnan tillåter sig inga mera långtgående spekulationer kring varför dessa sånger dominerar. Men man har nog rätt att uppfatta detta som ett specifikt svenskt eller nordiskt drag. Naturkänsla och uppmärksamhet inför årstidernas växlingar lärs hos oss in från tidigaste barnåren. Vi har inte som de katolska länderna karnevaler och helgonfester som delar in tiden. I stället är det årsrytmen och naturens växlingar som ger struktur åt människornas livsföring i vårt land.

Efter de här kritiska anmärkningarna vill jag gärna erkänna att avhandlingen innehåller många intressanta iakttagelser. Det finns t. ex. ett nästan tvångsartat positivt tonfall i skolsångerna som författarinnan har uppmärksammat. Barnen besvärjs att se glada ut, att suddas bort sina sura miner. Alla mörka inslag i den verklighet som omger dem har censurerats bort. Det är avslöjande att jämföra skolsångböckernas idylliska repertoar med barnens egen muntliga vistradition, den som de lär sig utan de vuxnas medverkan. Där är döden ett av de vanligaste motiven, som återkommer i både sentimentala och uppsluppna visor.

Förebilden för de allra äldsta skolsångböckerna var studentsången, från vilken utgivarna lånade flitigt. Man tonsatte också de dikter som ingick i "Läsebok för folkskolan". Mot slutet av 1800-talet tog utgivningen av skolsångböcker fart på allvar. Ett uttalande från 1893 belyser vilka slags sånger som det uppväxande släktet borde få ta del av: "åtskilliga *fosterländska sånger* och *marscher*, friska och milda *naturesånger* samt möjligen äfven en och annan af den fullt kyska *romantikens* känsloutgjutelser". Det säger sig självt, att de pedagogiska hänsynen har inverkat på urvalet av våra skönlitterära skalders visproduktion. Av de Bellmans-sånger som fått en plats i skolsångböckerna har ingen varit mera spridd än "Fjäriln vingad"; den finns med i ett 60-tal sångböcker alltifrån 1870-talet. En dryckesvisa som "Gubben Noak" var däremot tidigare otänkbar. Den förekommer för första gången så sent som 1962!

En karaktéristisk företeelse i 1930- och 40-talens Sverige var allsången. Sångerna var till stora delar desamma som i skolsångböckerna. I radion hade allsångsprogrammen sin givna plats, och under andra världskriget propagerade Radiotjänst för dem i tidstypiska ordalag: "I svåra tider söker man sig till andliga kraftkällor. Samfällid sång stärker den inre fronten, den är en del av vårt andliga hemvärn."

I dag är klimatet för allsång betydligt bistrare. Märta Netterstad berättar en episod från en sommarkurs i England, där de svenska eleverna ombads att sjunga något svenskt. Den enda sång som alla svenskarna kunde sjunga visade sig vara – "We shall overcome"! Händelsen ger en tankeställare. Är det verkligen så, att vi i det här landet inte har några sånger som alla kan sjunga med i? Jo, visst har vi det! Men typiskt för många av dem är att de är situationsbundna. "Sankta Lucia", "Betlehems stjärna", "Skära havre", "Studentsången" och "Internationalen" är exempel på sånger som vi sjunger vid återkommande kalendariska tidpunkter men inte dessemellan. Andra sånger som "Ja, må han leva" och "Helan går" är ännu fastare knutna till en speciell brukssituation.

Det är intressant att notera, att när gamla skolsånger blir populära på nytt, så är det just för att de har kommit att ingå i en fast sedvana. Vid en sånglektion, omtalar Märta Netterstad, bad eleverna att få lära sig sjunga "Vintern ra-" – de ville kunna delta i sången runt valborgsbålen. I en annan skola bad de läraren att få sjunga "olympiasången", som de hade hört i TV när Sverige vun-

nit en guldmedalj. Det var "Du gamla, du fria" som avsågs! Vår nationalsång förknippas av dagens ungdomar framför allt med idrottsevenemang; man kan tillägga att den allt oftare hörs på läktarna under allsvenska fotbollsmatcher, fast med annan text (t. ex. "Ja, jag vill leva, jag vill dö på Söder").

I förbindelse med "Du gamla, du fria" lyckas författarinnan klämma in två felaktigheter i samma mening, när hon skriver att den diktades till en folkvisemelodi från Jämtland och framfördes offentligt första gången 1848. Det var vid en musiksoaré 1844 som denna melodi från Västmanland, Richard Dybecks födelseprovins, först framfördes. Sakfelen är annars fåtaliga i denna noggrant utförda undersökning.

"Så sjöng barnen förr" läggs fram som en litteraturvetenskaplig avhandling, men dess styrka ligger inte i de litteraturhistoriska utan i de skolhistoriska perspektiven. Så snart författarinnan kommer in på det svenska skolväsendets utveckling, får hennes framställning ökad auktoritet. Temperamentsfullt slår hon fast: "Dokumenteringen av svenska läromedel är skandalöst bristfällig." Läget är bättre efter Märta Netterstads undersökning. Även om man kan ha invändningar mot dess uppläggning, så representerar den en grundforskning som är värd respekt.

Bengt af Klintberg

Greger Andersson: Bildning och nöje. Bidrag till studiet av de civila svenska blåsmusikkårerna under 1800-talets senare hälft. Diss. Almqvist & Wiksell. Studia musicologica Upsaliensia N. S., 7. Uppsala 1982. 198 s.

Industrisamhällets folkliga musik är mycket litet utforskad. Det är därför tacknämligt att Greger Andersson gjort detta arbete som i högsta grad bidrar till kunskapen om en viktig och spännande musikform i övergången från agrar- till industrisamhälle. Hans arbete är gediget och roligt att läsa. Behandlas görs framförallt skarpskytterörelsens, de liberala arbetarföreningarnas, nykterhetsrörelsens, brukens och frälsningsarméns musikårer. Andersson har ett musikvetenskapligt förhållningssätt till sitt material, men hänvisar också till Björn Hallerdt och Barbro Bursells avhand-

lingar som "metodologiska vägvisare". Bilden av musikkåreerna blir bred och samhällsförankrad.

Andersson gör i sin inledning två "utgångsob-servationer" – dels att Sverige vid mitten av 1800-talet förvandlades från ett agrar- till ett industri-samhälle och dels att blåsmusikkåreerna "lokali-seras till särskilt miljöer präglade av samhällsme-tamorfosens idéklimat". Redan här betonar An-dersson idéernas styrande roll. Denna inställning framgår tydligt i de två huvudhypoteser han ställer utifrån "utgångsob-servationerna".

"För det första: bakom och som yttersta driv-kraft till såväl observation (1) och (2) ligger ett och samma kraftfält av liberalpolitiska, moralfilosofiska (utilitaristiska) och filantro-piska tankemodeller i tiden. För det andra: den allmänna samhällsomvandlingen enligt (1) ovan motsvaras av en omstrukturering av musiksamhället, och som en frukt därav upp-står en ny mellan lantallmogens och stadsfol-kets musikkulturer liggande *mesomusikkultur* (i det följande benämnda den "urban folkliga") med blåskåreer som väsentliga bärare."

Det är ett kontroversiellt påstående att vissa tankemodeller är den *yttersta drivkraften* till bestäm-da samhällsomvandlingar. Jag ställer mig mycket tveksam till det. Utan att närmare gå in på denna centrala och i spaltkilometer diskuterade fråga vill jag bara konstatera att jag, och många med mig, menar att de materiella och ekonomiska samhälls-villkoren är den yttersta drivkraften till samhälls-omvandlingar. Dessa materiella villkor är sedan i form av erfarenheter grunden för människors vär-deringar och tankemodeller. Idéerna kan natur-ligtvis återverka på de materiella villkoren, men det samspelet är mycket mer komplext än det An-dersson antyder i sin huvudhypotes.

Jag är också tveksam till påståendet att "ett och samma kraftfält" ligger bakom samhällsomvand-lingen. Borgarklassen, med dess liberala ideologi, blev visserligen förhärskande i samhällets domi-nanta kultur, men i ständig kamp och samspel med de andra klasserna. Samhällsförändringen går därför inte att förklara med en enskild grupps eller klass tankemodell. Jag tar upp dessa frågor därför att problematiseringen av hypoteserna kring ett material är, eller borde vara, central i en avhandling. Anderssons oklarheter på ovan givna punkter skapar, enligt mitt sätt att se, problem i den kommande texten. Jag skall försöka visa det med några exempel.

Andersson konstaterar t. ex. att det vid Munk-förs bruk mest var smeder och smedättlingar som spelade i kåren. Han tillägger att det är p. g. a. de yrkesspecialiserade bruksarbetarnas intresse av att musicera enligt borgerlig modell "... som bruks-musikkåreerna vunnit en sådan utbredning och livskraft att många av dem är verksamma idag". Bruksmusikkåreerna bestod dock inte bara av smeder. Samtidigt fanns det en arbetarpublik vars krav och intressen också betydde något för kåren. För dem var inte det liberala bildningsidealet vik-tigast utan t. ex. kårens förmåga att spela till dans. För många bruksägare var snöda "reklam-" och prestigeintressen nog för att stödja en kår. Dessa fakta redovisar också Andersson, men problemati-serar dem inte riktigt. Arbetararistokraternas, de vanliga arbetarnas och bruksägarnas skilda intres-sen sammanföll ibland, men stod också i strid om syfte och repertoar för musikkåreerna. Att kunna utpeka arbetararistokraternas intressen som helt dominerande kräver nog mer bevisföring än vad som ges i avhandlingen. Det förefaller som om Andersson utifrån sin inledande hypotes alltför mycket har snävat in vilka grupper han skall kon-centrera sig på.

I sitt efterord konstaterar Andersson:

"Arbetarrörelsens genombrott innebar över-huvudtaget, inte bara på bruksorterna, en fri-görelse från medelklassens styrning av kultur-livet. Det var nu inte längre fråga om att medelklassen skulle belära arbetarklassen – arbetarna skulle belära sig själva."

Här finns flera problem. Vilket "kulturliv" är det t. ex. som medelklassen styr? Arbetarklassen hade i högsta grad ett eget kulturliv – värderingar och kognitioner grundade på egna erfarenheter. Det var inte, åtminstone under 1800-talet, styrt av medelklassen. Det förefaller som om Andersson här definierar kultur (-liv) som samhällets etable-rade finkultur – den dominerande klassens urval av vad som var fint nog att etiketteras som kultur. Han har i sin bindning vid medelklassens betydel-se också tagit deras definition av kultur som given. Tolkningen av nästa mening blir därigenom pro-blematiserande. Ser man kulturer som grupper gemensamt burna värderingar kan man konstatera att arbetarrörelsen i hög grad övertog och vidareut-vecklade samma värderingar som medelklassen propagerat för. Att arbetarna skulle "belära" sig själva var mer en förändring till form än till inne-håll.

Min egen inställning är att kultur finns i människors huvuden och att musik är ett kulturuttryck, eller med andra ord – en framträdelseform för de värderingar och kognitioner människor bär på. Musikvetare har traditionellt blivit tränade i att studera själva framträdelseformen. En kulturforskare bör gå vidare med att genom kulturuttrycket finna bakomliggande värderingar i de olika kulturerna. Jag skall försöka exemplifiera med ett avsnitt ur Greger Anderssons avhandling.

Han konstaterar att de musikaliska prestationerna inom frälsningsarmén i början inte var av någon hög klass, trots kompetent undervisning. Han anför följande citat ur "Underofficern 1901:2".

"Jag är rädd för att de flesta af våra musik-kårer hafva lagt en allt för dålig grund ifrån början av sin tillvaro. Det är nämligen i allmänhet så, att musikkåren önskar blifva färdigöfvad på så kort tid som möjligt. På så sätt har instruktören börjat med att lära den "O, hur saligt att få vandra", eller någon annan af de lättare sångerna, långt innan de hafva lärt sig alla greppen på instrumentet. Detta är ett stort fel. Grunden för att lära att blåsa väl, få god, vacker ton och uthållighet är att *blåsa skalar*."

Analysen av detta förhållande kan drivas längre än vad Andersson gör. Detta är enligt mitt sätt att se ett kulturmöte. I citatet kan man också ana underliggande värderingar i kulturerna. Kårmedlemmarna, och förmodligen övriga armémedlemmar, ville snabbt ha ett färdigt och användbart resultat. Lite fel här och där gjorde inte så mycket så länge musiken kunde användas. Det var vid själva speltillfällena kårmedlemmarna lärde sig och utvecklade sitt spel. Denna syn på spelandet var nog inte bara betingad av att man så snabbt som möjligt ville ha utdelning på investeringarna i instrument och ledare. Den hade en historisk tradition i den folkliga spelmansrörelsen där spelmännen lärde sig spela genom att träna in hela låtar, och uppövade sin färdighet i själva spelsituationen. Men den dominanta kulturen på 1800-talet hade en annan syn på musik.

Där hade musiken objektiverats och fanns som en idealgestalt som bara vissa konstnärer förmodade återge. Det slutliga målet för musikutövan- det var att försöka nå denna idealgestalt. Musikerna var i denna kultur i första hand inte människor som *skapade* musik, utan människor som *för-*

medlade musik. När de framträdde offentligt skulle de därför inte besudla den ideala musiken med slarv och fel. Det blev viktigt att träna på t.ex. skalar innan man hade mage att uppträda offentligt. Denna objektivering var ett sätt för medlemmarna i samhällets dominanta kultur att få sina kulturuttryck att framstå som finare och bättre. En av de värderingar denna syn ledde till var tron på professionalismens betydelse. Det var de som skulle sköta musiken, åtminstone i offentliga sammanhang. De hyllades, ja, t. o. m. dyrkades. Amatörer var hedervärda men skulle utom i undantagsfall hålla sig hemma med sitt plinkande. En värdering långt ifrån den kårmedlemmarna själva bar på. Professionalismidealet är i högsta grad levande idag.

Jag vill betona att detta bara är ett förslag på hur man kan resonera kring en text som denna. Att anklaga musikvetaren Greger Andersson för att han inte genomför en kulturanalys är som att klagga på bagaren för att han inte säljer fisk. Anderssons avhandling är trots mina påpekanden en värdefull dokumentation av en viktig musikform. Han presenterar själv de fakta som gör att man kan försöka se underliggande värderingar och fundera kring hypoteserna. Det är en användar bok inte bara för musikvetare utan även för etnologer, historiker och andra.

Stefan Bohman

Ulrika Wolf-Knuts: Nordiska etnologiska och folkloristiska bibliografier. IF-rapport, 3. Folkloristiska institutonen vid Åbo akademi. Åbo 1982. 37 s.

På initiativ av professorn i nordisk etnologi vid Åbo akademi Nils Storå har Ulrika Wolf-Knuts sammanställt en förteckning över bibliografier med anknytning till ämnena etnologi och folkloristik. Urvalet har begränsats tidsmässigt till perioden 1900–1981. Endast bibliografier med anknytning till Norden har förtecknats.

Förteckningen upptar 190 nr och har gjorts för att underlätta den vetenskapliga forskningen inom etnologi och folkloristik. Den fyller således ett viktigt behov. När jag nedan trots allt vill påpeka några luckor i förteckningen är det min förhoppning att sammanställaren inte uppfattar det som alltför pedantiskt. Jag har särskilt granskat för-

teckningen ur synpunkten av relevanta svenska bibliografier.

Bland internationella bibliografier upptas givetvis det centrala arbetet Internationale Volkskundliche Bibliographie (t. o. m. 1950: Volkskundliche Bibliographie), med begynnelseåret 1917. Till det vill jag föga några kompletterande upplysningar, som möjligen kan ha ett visst allmänintresse. Arbetet med denna bibliografi tog sin början redan 15 år tidigare, då Adolf Strack började publicera sin "Volkskundliche Zeitschriftenschau" i Hessische Blätter für Volkskunde (årg. 1902–1906), av vilka några även utgavs separat. Där redovisades även nordiska tidskrifter, av de svenska kan nämnas: Svenska Landsmål, Ymer, Arkiv för nordisk filologi, Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift och Antikvarisk Tidskrift för Sverige. Strack och hans medarbetare tog på sig det väldiga arbetet att förteckna och förse med kommentarer allt som skrevs inom folklivsforskning och angränsande ämnen i hela Europa. Arbetet avbröts i förtid av Stracks död 1906. Sex år senare återupptogs det emellertid, också nu med stöd av Hessische Vereinigung für Volkskunde, och A. Abt redigerade en volym med titeln "Die volkskundliche Literatur des Jahres 1911" (1913). Man ordnade nu titlarna systematiskt och släppte tanken på kommentarer. I medarbetarförteckningen upptas bland andra Prof. Dr. C.W. von Sydow, Lund. Den svenska och nordiska folklivsforskningen är väl representerad i denna volym. Den planerade fortsättningen hindrades av Första världskriget, men 1919 återupptogs arbetet med en volym som täckte 1917 års litteratur, nu med Eduard Hoffman-Krayer som redaktör. Det var Hoffman-Krayer själv, som tillsammans med Archer Taylor och Nils Lid skötte bevakningen av den nordiska litteraturen, fram till dess Gösta Berg blev förste svenska medarbetare 1931 (den då tryckta volymen täckte åren 1925–1926).

Ytterligare en kommentar behöver göras med anledning av Volkskundliche Bibliographie. I den här granskade förteckningen (se nr 20) redovisas en lucka för åren 1937/38, som alltså aldrig skulle ha tryckts. Det är inte korrekt. Volymen har dock en särskild historia. Redaktören Paul Geiger hade samlat hela materialet för åren 1937/38, men tryckningen hindrades av det pågående Andra världskriget. Efter kriget togs bibliografin om hand av CIAP (Conseil Internationale des Arts et Traditions Populaires) med finansiellt stöd av Unesco. Utgivningen fortsatte, men av någon anledning

ville varken CIAP eller ett tillfrågat västtyskt förlag ombesörja utgivningen av volymen 1937/38. Den utgavs först 1957 av Deutsche Akademie der Wissenschaften på Akademie-Verlag i Berlin.

Den flitigaste svenske medarbetaren i Internationale Volkskundliche Bibliographie har genom åren varit förste bibliotekarien vid Nordiska museets bibliotek Sam Owen Jansson. Sam Owen Jansson utarbetade också den omfattande litteraturoversikten "Bibliographie der wichtigen Arbeiten auf dem Gebiete der dänischen, norwegischen und schwedischen Volkskunde 1945–1956" i Deutsches Jahrbuch für Volkskunde 7(1961), ett arbete som absolut borde ha redovisats i den föreliggande bibliografin, t. ex. under rubriken Nordiska etnologiska och folkloristiska bibliografier. Sam Owen Janssons arbete innehåller dessutom en förteckning över de viktigaste nordiska etnologiska tidskrifterna och skriftserierna, i likhet med det redovisade arbetet av Sigfrid Svensson (nr 23).

Det är utmärkt, att under rubriken Enskilda nordiska länder för svensk del redovisas det viktiga arbete, som Sven Grén-Broberg, Erik Hägg och Sam Owen Jansson nedlade i tidskriften Folkminnen och folktankar, som 1930–1943 regelbundet publicerade bibliografiska översikter över svensk folkminneslitteratur. (Det var synd att Arv, som från 1945 avlöste Folkminnen och folktankar, inte ville fortsätta den traditionen.) Under samma rubrik i förteckningen hade även kunnat redovisas de bibliografier över kulturhistorisk litteratur, som Sven Rothman och Ossian Paulin utförde i Rigs första årgångar (se Rig 1918, 1920, 1921, 1922, 1924). Saknas gör också den serie Bibliografiska meddelanden från Nordiska museets bibliotek, som sedan starten 1964 utgivits i 73 nr.

Under rubriken Fackbibliografier har de väsentligaste arbetena medtagits, även om kompletteringar förstås alltid är möjliga att göra, t. ex. med Mats Rehnbergs bibliografi över folkdanslitteratur i Ernst Kleins Om folkdans (1978) och varför inte Nils Keylands ambitiösa "Bibliografi rörande julen" i hans bok Julbröd, julbockar och staffansång (1919). Påpekas bör även, att Lars Thomassons bibliografi De svenska samerna och renskötselns i Sverige, som redovisas i förteckningen (nr 84), utkommit i ytterligare två volymer (1979, 1982), täckande 1970-talets litteratur.

Under rubriken Topografiska bibliografier redovisas ett litet urval svenska sådana. Här hade absolut bort hänvisas till Allan Ranius' förteckning Svenska lokalhistoriska bibliografier (1980), som

landskapsvis förtecknar alla svenska topografiska bibliografier.

När det gäller personbibliografier måste det nog betecknas som en stor brist att inte John Tunelds bibliografier över avlidna ledamöter i Kungl. Gustav Adolf Akademiens minnesbok 1957–1972 (I–II, 1978, 1981) medtagits. Där återfinns en hel mängd viktiga personbibliografier, t. ex. över Otto Andersson, Gerda Boëthius, Hilding Celander, Hans Ellekilde, Sigurd Erixon, Nils Lid, Martin P:n Nilsson och Sigurd Wallin, för att bara nämna några.

På ett flertal ställen i förteckningen saknar man uppgifter om tillägg, ytterligare utkomna volymer eller nya, reviderade upplagor, som utkommit. Det gäller exempelvis bibliografin över Sigfrid Svenssons tryckta skrifter (nr 162, tillägg finns), Signe Carlssons Nordisk rättshistorisk litteratur (nr 174 ytterligare volym utkommen) och Åke Davidssons Bibliografi över svensk musiklitteratur (nr 178, ny, reviderad upplaga utkommit).

När det gäller bibliografier från angränsande ämnen kan till den granskade förteckningen läggas, att arbetet med en systematisk svensk konsthistorisk bibliografi påbörjats (1980-). Men det som framför allt saknas här är en hänvisning till de årligen återkommande bibliografierna i Arkiv för nordisk filologi (1882–1946), som täckte litteraturen i hela Norden och där man redan från år 1900 (där litteraturen för år 1898 redovisas) hittar rubriken "Arkaeologi, kulturhistorie og folklore". Termerna "kulturhistoria" och "folklore" upptas därefter av Isak Collijn från 1902 som särskilda rubriker i den årligen återkommande "Svensk litteraturhistorisk bibliografi" i Samlaren. (Jfr om detta även Gunnar Svanfeldt i Samlaren 101 (1980, tr. 1981), s. 22ff.)

Slutligen skall också nämnas ett bra hjälpmedel för litteratursökning, som inte alls uppmärksammas i den granskade förteckningen. Det är de register, som utarbetats till de centrala tidskrifterna/årsböckerna. För svenskt vidkommande kan nämnas, att register finns till Fataburen, Rig, Saga och sed, Arv och Folkminnen och folktankar.

Bo G. Nilsson

Carl-Herman Tillhagen: Vardagsskrock.
LTs förlag, Stockholm 1982. 252 s., ill.

Trots att vi lever i en rationell tid kan vi okritiskt tro på sådant som strider mot vår kunskap och vårt rationella förnuft. Det är utgångspunkten för Carl-Herman Tillhagens senaste bok som han har givit titeln "Vardagsskrock". De frågor han behandlar i boken har nämligen inte bara varit föremål för folktro i äldre tid, utan är det också mer eller mindre än idag. Troende eller ej kommer därför läsaren säkert att känna igen eller att ha hört talas om de exempel på folktro det här är fråga om.

Tillhagen redovisar folktro som är knuten till människans agerande, såsom faran att vissla, peka, gå under en stege, glömma nycklar på ett bord, slå sönder en spegel eller att stjalpa ut ett saltkar. Ett exempel är också folktron om människans förhållande till vänster och höger. En annan kategori är folktron om det tursamma eller lyckosamma i att hitta en fyrklöver eller en hästsko. Vidare behandlar han människans förhållande till djur i två kapitel. Det ena gäller katter. Det andra råttor och möss. Dessutom diskuterar han folktron beträffande människans förhållande till tider och tal, nämligen föreställningarna om betydelsen av att födas på en söndag eller andra dagar, att vara utsatt för röt månaden eller fredagen den 13:e samt tretalets roll för människan i olika sammanhang. Ett kapitel ägnar Tillhagen därtill åt seden om aprilskämtet.

Även om inte alla spottar för en katt i övertygelsen om att behöva avvärja ett ont inflytande från ett demoniskt väsen så menar Tillhagen att dylik folktro påverkar oss än idag på ett sätt som inte saknar samband med vad han har funnit hos människor i äldre tid och i olika delar av världen. Mycket av källmaterialet har han hämtat ur Nordiska museets folkminnessamling, men en stor del också ur litterära verk. Inom varje område där han diskuterar folktron redovisar han ett stort antal varianter och jämförelser med avseende på vitt skilda tidsepoker, platser och sammanhang. Det är en underhållande läsning.

Läsaren får t. ex. en bred kulturhistorisk bakgrund till sitt spottande för katter, en redogörelse som har sin början redan i det antika Egyptens första dynastier, där katten dyrkades som ett kultdjur. Egyptierna tämjde de första vildkatterna och avrättade på fläcken den, som gjorde en katt

något illa. Tillhagen upplyser också om att våra små tama kissemissar stammar från dem och ger ett antal belägg för människors ofta skräckfyllda relation till detta nattdjur. Ofta har katten trots vara besläktad med nattens och onskans andemakter och har kunnat förvandlas till häxa och tvärtom, eller till och med till fan själv. Bland de många varianterna finns också exempel på att respekten för katten har kunnat grundas på dess mycket goda anseende, eller i vart fall på dess värderade betydelse vid spådom, magi och inom folkmedicinen.

Och från det ena till det andra, så att säga, fortsätter Tillhagen i detta som i övriga kapitel med olika utvecklingar. Här gäller en utveckling frågan om spottande i sig å den ena sidan, och speciellt för katter å den andra. Summan av karde-mumman är att vårt spottande för katter liksom andra uttryck för folktro tycks ha uppvisat en kontinuitet genom tiderna. Tillhagen poängterar emellertid att det inte är mycket som återstår av trosföreställningar från äldsta tid, att "tiden har eroderat bort det mesta", men tillägger: "Tillräckligt återstår dock för att ge oss vissa hållpunkter vid bedömandet av ursprungligt mänskligt tänkande" (sid. 10).

Tilhagen menar således att den typ av folktro han redovisar utgör kulturelement som har "överlevt" från en tidigare mer omfattad tro. Han anknyter till begreppet "survivals" som användes första gången av Edward Burnett Tylor år 1871, och med vilket denne avsåg beståndsdelar i en kultur, vars existens endast kunde förklaras som lämningar från en tidigare kultur. Tillhagen anser vidare att ifrågavarande folktro snarare är ett uttryck för allmänmänskliga lagar än en följd av kulturell tradition. Han anknyter åter till ett av den s.k. etnologiska utvecklingslärans klassiska begrepp, "Elementargedanken", som myntades av Adolf Bastian år 1860. Denne avsåg härmed existensen av allmänna tankar, gemensamma för människosläktet. Tillhagen anser att beteckningen "elementarlagar" eller snarare "lagar för primitiv tanke" vore riktgångare.

Utifrån detta resonemang svarar han själv på sin fråga varför denna folktro har överlevt: "Detta kan inte förklaras på annat sätt – synes det mig – än att dessa survivals varit uttryck för instinktstyrd självsprocesser som sedan människans första tillblivelse varit immanenta hos henne. Sed, bruk och traditioner har här med all sannolikhet spelat en betydligt mindre roll än människans behov av

att tänka och känna i de banor som dessa survivals ger uttryck för" (sid. 12).

Georg Drakos

Egon Paulsson: Litteratur om Ingelstads härad. Skånes bibliografi 2. Skånes Bibliografiska Sällskap, Malmö 1982. 207 s.

I den nystartade serien Skånes bibliografi, utgiven av Skånes Bibliografiska Sällskap i Malmö, har den aviserade andra delen nu utkommit: Litteratur om Ingelstads härad av Egon Paulsson, tidigare chef för Lånecentralen vid Stadsbiblioteket i Malmö. Med hänvisning till den utförliga presentationen i Rig 1982:2 av seriens första del torde här en mera kortfattad redogörelse vara tillfyllest.

Ingelstads härad, med Tomelilla som huvudort och Ales stenar som förnämsta fornminnesattraktion, utgör en del av Österlen. Var detta område tidigare ett huvudsakligen kulturellt begrepp, är det i dag ett mera utpräglat geografiskt sådant med varierande gränsdragningar; hit hör framför allt Ingelstads, Järrestads och Albo härad. Övergripande arbeten om Österlen och Skåne har i föreliggande förteckning endast medtagits i den mån de berör Ingelstads härad.

Egon Paulsson redovisar litteratur om sitt härad t. o. m. 1980. Hans material utgöres enligt förordet av "tryckta och stencilerade enskilda arbeten samt av uppsatser och artiklar huvudsakligen hämtade ur böcker, samlingsverk, periodica och dagspress. AV-media, recensioner och småtryck av typ verksamhetsberättelse o. dyl. har uteslutits".

Ingelstadsbibliografin skiljer sig från den om Luggude bl. a. i tekniskt avseende, så till vida att Paulsson i motsats till sin kollega tillämpar de nya svenska katalogreglerna, som den kanske ovane läsaren dock snart vänjer sig vid. Omfånget är något större: 2288 titlar mot 2109, därtill ett med omsorg utarbetat register omfattande 29 tvåspaltigt satta sidor mot 21 i den föregående.

Egon Paulssons förteckning, som med få undantag följer SAB:s klassifikationssystem gör ett pålitligt intryck. Ingenting tycks ha lämnats åt slumpen. De talrika annotationerna rymmer i sin knappa formulering värdefull relevant information.

För litteratursökare av alla kategorier, lokalhistoriker såväl som etnologer, kultur- och konsthistoriker m. fl. är Ingelstadsbibliografin en guld-

gruva. Mycket rikhaltig är exempelvis avdelningen Folkliv med dess olika underavdelningar såsom bebyggelse och byggnader med ett särskilt avsnitt om möllorna — allmänt och efter ort —, vidare föremål och redskap, näringsliv och kosthåll, samhälls- och familjeliv, folktro och folkseder, offerkällor, folkliga fester och högtider jämte julseder, en redovisning omfattande närmare 200 titlar.

Ingen bibliografi är felfri; i den av Paulsson utarbetade hör inadvertenser och fel dock till sällsyntheterna. Man får beklaga ett förargligt ombyttningsfel, genom vilket nr 803 sammanfallit med och i det närmaste slagit ut nr 799; en rättelselapp har utlovats. En sådan vore önskvärd också beträffande nr 870, där två kända lundaarkeologers förnamn förväxlats.

Luckor kan aldrig uteslutas. Inga uppenbara sådana har vid en första genomläsning påträffats.

En jämförelse med redan föreliggande förteckningar kan ha sitt intresse, här kan bibliografens arbete följas. Så är t. ex. Österlenherdens, fil. dr. Curt Wallins studier från Ingelstads härad utförligare redovisade än i den av Nils Gustaf Wallin till 70-årsdagen 1978 utgivna sammanställningen, som förtecknar tidningsartiklarna i urval, huvudsakligen sådana "av kulturhistoriskt intresse" fram till 1963, då de väl i det närmaste upphör (se dock nr 2159). För Ingelstadsbibliografin har ur tidningsläggen åtskilliga kompletteringar hämtats, såsom nr 23, 583, 1055, 1974, ett stickprov baserat på registret.

Den Wallinska bibliografin synes vidare i stor utsträckning bygga på särpaginerade separatträck, ev. klumpat sidantal, varför bibliografen — något som man självfallet bör göra — gått till källorna för citat- och sidkontroll.

Att Curt Wallin publicerat somliga artiklar un-

der pseudonym uppger Nils Gustaf Wallin i en petitnot på sista sidan; vilka dessa är meddelas dock ej i förteckningen. Även här har bibliografen prövat originalen, som framgår av nr 414, 548, 1055, 1240 och 1543. Detsamma gäller även arbeten baserade på ospecificerade omtryck — helt eller delvis —, t. ex. nr 756, 806, 911 och 1195 för att anföra några sådana fall. Av någon (principiell?) anledning har den Wallinska bibliografin som sådan dock ej redovisats, vilket förvånar med tanke på författarskapets starka lokala förankring.

En annan forskare med rötterna i Österlen är Rigs förre redaktör, professor Sigfrid Svensson, barnfödd i Hagestad. Även dennes personalbibliografi, utkommen redan 1971, är självfallet noggrant genomgången. Här skulle man kunna peka på ett par inadvertenser i registret. Medan korrekt hänvisning gjorts till samtliga artiklar om den nyligen bortgångne Österlenkonstnären Gerhard Wihlborg (466, 716–719), saknas sådana till Sigfrid Svensson som författare till nr 716 och 719. Hänvisningen under 1025 avser inte Sigfrid utan Charlie Svensson, till vilken ävenledes — korrekt — hänvisas; en felaktig dubblering i registret således. I sammanhanget kunde slutligen en dubblering i förteckningen påpekas, i det att nr 736 och 993 är identiska. En hänvisning från det ena till det andra numret har förbisetts, förlåtligt med tanke på det stora antalet titelupptagningar.

Egon Paulsson och Skånes Bibliografiska Sällskap lyckönskas i lika mån till ännu en värdefull förteckning i sin nystartade serie med syfte att efter hand täcka in hela den skånska provinsen. Det i Rig 1982: 2 framförda önskemålet om en karta över det bibliograferade området har ännu ej kunnat tillmötesgås.

Sven G Sjöberg

KORTA BOKNOTISER

Vilhelm Moberg: Småländskt folkliv. Uppsatser och berättelser från Vilhelm Mobergs ungdomsår, samlade och utgivna av Magnus von Platen. LTs förlag, Stockholm. 1982 114 s.

1919 ledde Louise Hagberg, mångårig medarbetare vid Nordiska museet, en av Aftonbladet arrangerad tävling, där deltagarna skulle sända tidningen etnologiska eller folkloristiska skildringar från sin hembygd. Sju priser delades ut, det sjätte i ordningen till signaturen "Ville i Momåla", bakom vilken dode sig den 21-åriga Vilhelm Moberg. Han hade sänt in bidraget Värendska seder och bruk vid dödsfall och begravning. Louise Hagberg hade givit hans bidrag följande kommentar: "Tydligt och klart berättat. Bra om 'kors av asprå', 'sägnerna' m. m."

Mobergs prisbelönta bidrag finns med i den samling folklivsskildringar, huvudsakligen från ungdomsåren, som nu utgivits av Magnus von Platen. Man spårar knappast den blivande framgångsrike författaren i texten. Den har mer karaktär av en god Ortsmeddelarrapport. Varför Louise Hagberg just berömt en mening om "kors av asprå" är obegripligt. Kanske fann hon personligen den uppgiften speciellt intressant. Hon skulle ju senare i ett mäktigt arbete behandla dödens etnografi i Sverige (När döden gästar, Stockholm 1937).

Mobergs folklivsbilder har varierande stoff. Han intresserar sig påtagligt för olycksbådande varsel och tydor. Han beskriver marknadsseder och bruk kring helger. Och han ger en slags socialreportage om skogshug-gares och torparens villkor. I den sistnämnda genren lägger han in en samhällskritisk tendens. Några av dessa skildringar publicerades i Social-Demokraten på 1920-talet.

Vilhelm Mobergs uppsatser i Småländskt folkliv utmärks av trovärdighet och relativ konstlöshet. Hans syfte bör främst ha varit att återge traditioner som var på väg att dö bort i Värends östra skogsrika socknar, i Uppvidinge och Konga härader. Men det skulle snart visa sig att hans syfte också var ett annat, nämligen att samla etnografiskt kunnande som skulle gå att väva in i kommande bonderomaner. Många av motiven i de här publicerade tidiga uppsatserna återkommer i konstnärligt genomarbetad form i Raskens, Långt från landsvägen, De knutna händerna, Sänkt sedebetyg och Soldat med brutet gevär, för att nu välja några av de tydligaste exemplen.

Boken är försedd med en inledning av utgivaren och avslutas med ett omtryck av Bror Olssons artikel Vilhelm Moberg – en folkloristisk studie i hans romaner.

M. H-ng

Sigvard Cederroth: Hemma i det fattiga. Uppländska strövtåg och utsikter. Urval och inledning av Carl-Erik af Geijerstam. LTs förlag, Stockholm 1982. 180 s., ill.

Sigvard Cederroth (1910–1979) växte upp på landsbygden strax utanför Uppsala. Ett drygt decennium runt andra världskrigets år arbetade han som lantbrevbärare i Vaksala socken. Under 1950-talet var han verksam som recensent och artikelförfattare i diverse kulturtidskrifter, främst i BLM. Under 1960- och 1970-talet isolerade han sig självmant och ägnade sig åt studier i uppländsk botanik och folklivsforskning.

Efter hans död har nu en postum samling av kulturhistoriska och botaniska betraktelser och naturlyrik utgivits, försedd med en kongenial inledning av Carl-Erik af Geijerstam, en annan fin kännare av Uppland bortom allfarvägen. Cederroths bok är ett värdefullt tillskott till litteraturen om det uppländska kulturlandskapet i vid mening. För en etnolog kan Uppland ibland kännas som ett ganska obeaktat landskap. Säkert har diffusionismens bild av Mälardalen som innovationsbygd lett till att man vanligen ägnat Uppland ett förstrött intresse. Cederroths bok uppmärksammar särskilt två områden, några socknar nordost om Uppsala och Gräsö i Roslagen med övärlden öster därom.

Sigvard Cederroth gör naturiakttagelser och kulturhistoriska rekonstruktioner med samma intuitiva sensibilitet. Han återskapar med stor lyhördhet Fattig-Sveriges försvunna torpbebyggelse, främst i kvarlevor och spår i floran. Hans framställning har imponerande lyriska kvaliteter och hans bildspråk är enkelt och omedelbart. Han har också ett slags kulturkonservativt budskap. Cederroth vill bevara minnet av det enkla och fattiga, det inför natur och traditioner ödmjuka, som blivit hemlöst i den moderna civilisationen. Hans bok är en starkt suggestiv kärleksförklaring till tidigare generationers enkla liv på Upplands landsbygd.

M. H-ng

Örkelljunga Hembygdsförening 1931–1981. Ett minnesalbum av Nils-Arvid Bringéus och Sven Hjalmarsson. Trelleborg 1981. 136 s., ill.

Att skriva den årliga verksamhetsberättelsen eller på annat sätt redovisa för sitt fögderi tillhör sällan de mer angenäma arbetsuppgifterna. Då får man nämligen ofta en påminnelse om alla de mål och goda föresatser, som aldrig kunnat förverkligas p. g. a. bristande resurser. För egen del brukar jag förstås samtidigt notera, att facit för det gångna året trots allt inte blev så tokigt, när man ser

alla aktiviteterna presenterade på ett samlat och över-skådligt sätt.

Medlemmarna i Örkelljunga hembygdsförening måste rimligen ha känt ungefär detsamma, när de tog del av Nils-Arvid Bringéus minnesalbum. Det tecknar bilden av 50-årsjubilarerna alltifrån krypdaldern. Att det blivit en något annorlunda "festskrift" är kanske inte så konstigt. Författaren själv kan i år faktiskt fira sitt 30-årsjubileum som ordförande, hans far var en av grundarna av föreningen. Det är alltså en initierad skildring, välskriven — och med känsla. Framställningen är naturligtvis delvis kronologisk men utgör i första hand en analys av hur styrelsen genom åren sökt att nå upp till den målsättning, som stadgarna anger.

I mångt och mycket har naturligtvis Örkelljungaföreningen en historia lik många andras. Det börjar med sommarfester, gudstjänster, folkdans, sång och musik eller uppläsning på bygdemål. "Skånes största hembygdssfest" annonserade man i tidningen år 1933, så stor att t. o. m. tågen stannade vid festplatsen. Parallellt började jakten på hembygdstugan. Den byggnad, som ofta något missriktat hämtades från någon annan bygd och alltså rycktes loss ur sin ursprungliga miljö. Så blev det också i Örkelljunga, där Hjälmsjöstugan togs från Slättsjö i angränsande Röke socken. Som kulturminnesvårdare ett halvsekel senare måste man naturligtvis beklaga hela denna inriktning — och det är ju lätt att vara efterklok. Men frågan är ändå, om det inte väger över för den andra vågskålen. Att flytta var nämligen ofta en direkt förutsättning för att kunna rädda. Man skall inte heller glömma att dåtidens kommunikationer inte var dagens, att bilen ännu på 30-talet var relativt sällsynt. Hembygdsgården och hembygdsparken skall man alltså se som en tidsföreteelse. Det var på det sättet den unga folk rörelsen skaffade sig en egen identitet.

Nu fick aldrig Örkelljunga någon hembygdspark i traditionell mening. Man satte punkt med flyttningen av Hjälmsjöstugan och inriktade sig istället på att bevara en anläggning på ursprunglig plats. Där var knappast Örkelljungaföreningen först på plan här nere i Skåne. Där- emot ovanligt framsynt när det gällde att säkra samspelet mellan byggnaderna och landskapet. Idag är Ingeborrarpstugan strax söder om Eket ett byggnadsminne och "kringlan" vid E4:an visar till en sevärdhet av rang.

Till profilen när det gäller den svenska hembygdsrörelsen hör också valborgsmässa- och midsommarfirandet, naturligtvis också årsmötet med sitt traditionella föredrag eller kåseri. Men sedan är man framme vid skiljevägen. Vad som kommer därefter är inte tradition, knappast något utstakat. Snarare ett resultat av mångsidighet, av att ta tillfället i flykten, att hela tiden ompröva sin roll.

"Genom att lära känna sin egen bygd, sådan den har tätt sig och sådan den ter sig, genom att sätta sig in i hur fäderna levat, genom att äga kännedom om fädernas bedrifter, deras andliga och kulturella ståndpunkt är det ... som vi skola lära oss att förstå samtiden och det släkte, som rör sig i detta." — Det var lokalredaktörens uppfattning när han skrev om den nybildade Örkelljungaföreningen 1931. Idag hade man formulerat sig på ett annat sätt, men budskapet skulle ändå vara detsamma. Något av en ideologi, som man förverkligar på olika sätt vid olika tidpunkter, därför att varje tid ställer sina egna krav och har sitt eget uttryckssätt.

Använde den unga hembygdsrörelsen slagord som "rädda, bevara" måste vi idag supplera med "vårda" och "levandegöra". Både byggnader och föremål måste sättas in i sitt sammanhang. Att man med tämligen enkla medel kan göra detta på ett pedagogiskt sätt ger minnesalbumet belägg för när byggnaderna i Hjälmsjö och Ingeborrarp presenteras. Där finns nämligen inte bara uppmöblerade miljöer utan också små specialutställningar. De tar fasta på det för bygden karaktäristiska, vare sig det nu är fråga om träslöjd, halmslöjd, torvberedning eller berättar om "Vattnet som resurs i Örkelljunga kommun".

Om föremålsinsamlingen tidigare var en huvuduppgift för hembygdsrörelsen, kräver nuet helt andra metoder. Under "Kulturdokumentation" ger Örkelljungaföreningen exempel, som manar till efterföljd: uppteckningsverksamhet, byggnads- och hantverksundersökningar samt fotodokumentation.

Som en typ av dokumentation kan man också se den skriftserie, som föreningen började utge 1949 och i vilken f. ö. minnesalbumet ingår som nummer 10. Den serien visar också, att väl genomarbetade lokala studier har intresse långt utanför den egna bygden. De må sedan handla om tro och sed eller saga och sägen, ta upp torpbebyggelsen eller, som här, summera hembygdsföreningens verksamhet. I den bygd där jag själv växte upp var byggmästaren, grovarbetaren och bankkamreren några av förgrundsgestalterna när hembygdsföreningen bildades. Draghjälpen kom i hög grad från olika lantbrukare. Inte bara det sociala utan också det politiska spektret var brett. Torparsonen och kommunisten satt sida vid sida med överläraren som senare blev moderat kommunfullmäktigeordförande. I Örkelljunga spelade tydligen lärarna en viktig roll när föreningen bildades, nästan som ett utskott från föreläsningföreningen. Även tjänstemän och hantverkare var representerade i den första styrelsen. Däremot inte i någon större utsträckning några lantbrukare. Det berodde möjligen på att dessa hade anknytning till frikyrkan, vilken stod i visst motsatsförhållande till hembygdsföreningen, där statskyrkan åren igenom varit väl företrädd.

Ny bok från **NORDISKA MUSEET**

Lena Johannesson

Xylografi och pressbild

Bidrag till trägravvrens och till den svenska bildjournalistikens historia

Nordiska museets Handlingar 97

ISBN 91-7108-209-3

Ca-pris exkl moms 245:–

Lena Johannessons analys av den svenska pressbildens utveckling formar sig till en dynamisk berättelse om hur skilda gravyrstilar förbinds med skilda sociala budskap, samt om hur den massproducerade tidningsbilden redan före 1860-talets inbrott uppnått den sociokulturella position, som dagens bildjournalistik baserar sig på.

I bokhandeln eller direkt från

NORDISKA MUSEET

Bokförmedlingen

115 21 STOCKHOLM

tel 08/22 41 20.

DALARNAS MUSEUM *Länsmuseum för Kopparbergs län*

Från vårt FÖRLAG rekommenderas:

- **Textil tradition**, 55:– kr
- **Fröken Ottil**, en bok om Ottilia Adelborg, 50:– kr
- En bok ur Hembygdsförbundets skriftserie, t ex:
Väckelsens folkmelodier, samlade av Jörgen Dicander, 80:– kr
Tusen år på kyrkudden. Leksands kyrka – arkeologi och byggnadshistoria, 250:– kr
- en småskrift, t ex:
Hur skönt det är att ogift vara och 24 andra visor från Malung, 21:– kr
Råd i byggnadsvård, 12:50 kr
- En titt i Historieverkstaden, t ex:
Dalarna i kvinnominne, 45:50 kr
- att rekvirera vår **bokförteckning** (under nytryckning) och välja ur den!

Vi har också mer än 100 olika vykortsmotiv, klippdockor i sockendräkter, andra klippark och planscher.

Vi sänder gärna med post och med räkning.
Moms tillkommer till ovanstående priser.

Dalarnas museum

Box 22, 791 21 Falun. Tel 023-181 60